

NEW YORK
PUBLISHED BY
J. B. ROBERTSON
173 N. 2ND ST.
NEW YORK

.....
12.090

OSZK

1732-33.

OLCSÓ

KÖNYVTÁR

Alapította Gyulai Pál.

Szerkeszti Heinrich Gusztáv.

Egy-egy szám ára 20 fill.

GIBBON

*

KONSTANTINÁPOLY ELESTE

1453-BAN

Fordította

Dr. BOZÓKY ALAJOS

1732-1733. sz.

40 fill.

FRANKLIN-TÁRSULAT

BUDAPEST

OSZK

GIBBON

★

KONSTANTINÁPOLY ELESTE

1453-BAN

FORDITOTTA

DE BOZÓKY ALAJOS

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1913

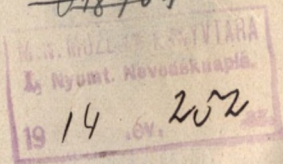
~~Magyar~~
~~348 hrs~~

12.090 / 1732-33

~~12.090 / 1732-33~~

~~018704~~

ELŐSZÓ.

Gibbon Edward, híres angol történetíró, született Putneyben Surrey grófságban 1737. évi április 27-én. Tudományos kiképeztetését a westminsteri iskolában, majd az oxfordi Magdolna-kollégiumban nyerte. Kezébe akadván Bossuetnek «Histoire des variations des églises protestantes» czimű munkája, ennek hatása alatt 1753 nyarán áttért a katolikus vallásra. Atyja erre módfölött fölháborodván, fiát tüstént Lausanneba küldte és Pavillard református prédikátor szigorú felügyeletére bizta. Gibbon itt főképpen a latin és francia remekírókat és az újabb történeti műveket tanulmányozta. Miután a protestáns vallásra visszaért, megengedte neki 1758. évben az atyja, hogy hazájába visszajöhessen. Egy hibátlan francia nyelven irt értekezésével «Essai sur l'étude de la littérature» (London 1761.) a diplomaciai pályára kellett volna lépnie. Ámde ez a műve nem igen talált tetszésre. 1763. hosszabb útra kelt Párison és Lausanneon át Ró-

mába és Nápolyba. Ez utazás közben megfogamzott benne az a gondolat, hogy megírja a hanyatló római világbirodalom történetét. 1776 és 1783 között több ízben a parlament tagja volt, a North-ministerium alatt három évig a Lord Commissioner of trade jövedelmező hivatalát viselte, de 1783. évben visszavonult Lausanneba, a hol 1787. évben történeti remekművét «History of the decline and fall of the Roman Empire», London 1782—88. befejezte. Tizen-nyolcz évig dolgozott ezen a művén, mely, noha kimerithetetlennek mondható tárgyát azóta számos újabb író is feldolgozta, még mainap is igazi forrásmű számba megy. Az ebből a műből kisugárzó mély tudományosság, éleseszűség, kritikai szellem, méltóság, világosság, áttekinthetőség és élénkség igazán párját ritkítja. Gyakran azt véli az olvasó, hogy a szerzővel együtt újra átéli az általa leírt eseményeket, annyi közvetlenséggel tárja elénk a multat. Mint minden emberi műnek, úgy persze ennek is vannak itt-ott gyarló oldalai u. m. a gonosz tetteknek csupán feltűnő voltuknál fogva való magasztalása, a nemes törekvések iránt való lelkesedésének hiányos vagy legalább is csekély mértéke, felekezeti elfogultság vallási dolgok bírálatánál. Meghalt Londonban 1794. januar 16-án. Onélet-rajzát kiadta Lord Sheffield jegyzetekkel kísérve a «Miscellaneous works»-ban, London 1796—1815. 3. köt.

Újabb kiadásokat rendeztek Smith William, Guizot, Milman; németül Wenck, Schreiber és Beck (Lipcse 1805—1807), Sporschil egy nagy kötetben 1837, utóbb 12 kötetben 1837—1841. 4. kiadás 1863. magyarul Hegyesy egy 2 kötetnyi kivonatban 1868—1869.

A fordító.

Konstantinápoly eleste 1453-ban.¹

A keletrómai birodalom elpusztulásának történetét tanulmányozva, mindenekelőtt teljes érdeklődésünket kelti föl bennünk annak a férfiúnak egyénisége és jelleme, a ki Konstantinápolyt földülta.

II. Mahomet² fia volt II. Amurathnak és habár az ő anyját keresztény hercegnőnek mondták, mégis több mint valószínű, hogy ő is egyike volt amaz ágyas nőknek, a kik minden égaljból a szultán háremét benépesíték. Első nevelése és érzelmei a jámbor muzulmánt árulták el és valahányszor egy hitetlennel beszélt, utána mindig megtisztította arczát és kezeit az előirt szertartásos megmosással. Kora és uralkodása, úgy

¹ E leírás a híres történetiró 12 kötetes művének «A római világbirodalom lassankénti hanyatlásának és végpusztulásának története» 68. fejezete.

² G. szerint sem a törökök sem a keresztények adataiban nem lehet föltétlenül megbizni II. Mahomet jellemét illetőleg.

látszik, mérsékelték az ő szűkkeblű vakbuzgó-
ságát; magasan szárnyaló szelleme nem tűrte
meg, hogy más hatalmat ismerjen el önmaga
fölött és bizalmas óráiban (úgy mondták) nem
átallotta a mekkai prófétát rablónak és csalónak
megbélyegezni. De a szultán állhatatosan ra-
gaszkodott a Kórán és tanai iránt való illendő
tisztelethez,³ az ő titkos beszélgetéseinek tehát
mindenkor szenteknek kellett lenniök a nagy
tömeg fülei előtt, úgy hogy gyanut kell fognunk
az idegenek és más felekezetűek könnyenhivő-
sége ellen, a kik annyira hajlandók hinni, hogy
egy az igazság iránt megátalkodott lelkű em-
bernek gőgös megvetéssel kell minden esztelen-
séggel és tévedéssel szemben viseltetnie. A leg-
ügyesebb tanítók által oktatta már igen korán
és gyorsan haladt Mahomet a tudás ösvényén;
bizonyítják, hogy anyanyelvén kívül öt más
nyelvet u. m. az arabs, perzsa, khaldeus vagy
héber, a latin és a görög nyelvet beszélte vagy
legalább is megértette. A perzsa nyelv valóban
az ő szórakoztatására, az arabs épülésére szol-
gálhatott: ilyes tanulmányok a keleti népek ifju-
ságánál nagyon gyakoriak. A görögök és törökök
között való sűrű érintkezés mellett egy hódító-
nak csak kívánatos lehetett, hogy azzal a nép-

³ A mosék, melyeket épített, bizonyítják, hogy a köz-
életben tekintettel volt a vallásra. Gennadius patriárka-
val tartózkodás nélkül vitatkozott a két vallás fölött.

pel, mely fölött uralkodni vágyott, beszélhessen; a saját magasztalása latin versekben vagy prózában utat találhatott ugyan a szultán füléhez; azt azonban bajosan lehet megmondani, hogy miféle haszna volt bármiféle minőségben akár mint államférfinak, akár mint tudósnak az ő héber rabszolgáinak nehéz nyelvéből. Ismerte a világtörténelmet és a földrajzot; a keleti, sőt tán a nyugati hősöknek az életrajza is fölkelte vetélkedését⁴; az astrologiában való jártasságát mentse ki korának dőresége, mindenesetre azonban bizonyos alapismereteket tételezett az fölnála a mennyiségtanban, és legalább profán izlését a művészetekben azzal árulta el, hogy olasz festőket hívott meg és fejedelmileg jutalmazott.⁵ De a vallás és tudomány befolyása az

⁴ Phranza mondja, hogy szorgalmasan tanulmányozta volna Nagy Sándor, Augustus, Constantin és Theodosius viselt dolgait, Plutarch összehasonlító életrajzait pedig török nyelvre lefordította (ez utóbbit G. állítja egy valahol olvasott adat nyomán); ha a szultán görögül tudott, csakis az alattvalói okulására rendelhette el a török nyelvre való lefordítást, persze ezek az életrajzok egyaránt tanulságosak, úgy is mint a szabadság, úgy is mint a vitézség iskolái.

⁵ A híres gentile Bellinót, a kit Velenczéből hivatott, mikor elbocsátotta, arany lánczczal és nyakravalóval és 3000 aranynyal teli erszénnyel ajándékozta meg. Voltairerrel együtt G. is neveti azt a balga mesét, hogy a szultán tisztán csak azért fejeztetett volna le egy rabszolgát, hogy a festő az izmok mozgását tanulmányozhassa a vonagló testen.

Ő vad és zabolátlan természete mellett hatástalan maradt. Nem akarom sem ismételni, sem elhinni azt a bizonyos történetet a tizennégy apródról, kiknek egy ellopott dinnye miatt a hasukat felmetszettette, sem a szép rabnőről, kinek fejét a törzsétől elválasztatta, csakhogy a janicsárokat meggyőzze arról, hogy a szerelem nem uralkodik őrajta. Józanságát a török évkönyvek hallgatása igazolja, melyek hármát, csupán hármát vádolnak iszákossággal az Ozmán nemzetségeből.⁶ De nem lehet tagadni, hogy szenvedélyei egyben dühösek és kérlelhetetlenek valának; hogy úgy a palotában, mint a csatamezőn patakokban ontotta a vért a legcsekélyebb ürügy alatt, és hogy a fogoly ifjak közül a legnemesebbeket gyakran az ő természetellenes fajtalanságával megbecstelenítette. Az albán háborúban tanulmányozta atyjának intelmeit és csakhamar fölülmulta az ő példaadását; két császárság, tizenkét királyság és kétszáz városnak meghódítását, — milyen dicsekvő és hizelgő felsorolás! — az ő legyőzhetetlen kardjának tulajdonították. Kétségtelenül vitéz volt, tán hadvezér is; Konstantinápoly megpecsételte az ő dicsőségét, de ha összevetjük az eszközöket, az akadályokat és a tényeket, II. Mahometnek pirulnia kell, ha Nagy Sándor és Timur mellett

⁶ Ezek a császári részegesek valának I. Szolirán, II. Szelim, IV. Amurath.

emlegetik őt. Az ő vezérlete alatt az ozmán hadak mindig számosabbak valának az ellenség hadainál; és mégis előnyomulásaiknak határt szabott az Euphrates és az adriai tenger, őt magát pedig megállították Hunyadi és Skander bég, a rhodusi lovagok és a perzsa király.

Amurath uralkodása alatt két ízben izlelte meg a legfőbb hatalmat és kétszer szállott le a trónról; zsenge kora nem akadályozhatta meg atyjának visszahelyezését, de soha sem bocsátotta meg a vezéreknek, a miért ezt az üdvös rendszabályt tanácsolták. Miután menyekzőjét egy turkomán emir leányával nagy ünnepélyességgel megülte, két hónap mulva elutazott fiatal nejével Drinápolyból, hogy Magnesiába menjen helytartónak. Hat hét leforgása előtt a diván hirtelen üzenettel visszahívta, tudtul adván neki Amurath halálát és a janicsárok zendülését. Gyorsaságával és erélyes föllépésével engedelmességre szorította őket; válogatott testőrséggel átkelt a Hellesponton és egy órányira Drinápolytól a vezérek és emirek, az imámok és kadik, a katonák s a nép földre borultak az új szultán előtt. Könyeket sirtak, örömet színleltek; ő pedig a trónra lépén, huszonegy éves korában halállal, serdületlen öcscsének elkerülhetetlen halálával távolította el a zendülés okát.⁷ Nemsokára

⁷ Calapin, ezen császári gyermekek egyike megmenekülvén bátyjának kegyetlensége elől, Rómába vi-

követek jelentek meg Európából és Ázsiából, hogy trónralépte alkalmából üdvözöljék és az ő barátságát keressék; ő pedig mindnyájokhoz a mérséklet és béke nyelven szólott. A görög császár bizalma ünnepélyes esküvések és szép ígéretek által, a melyekkel a szerződés jóváhagyását megpecsételte, újból helyreállítatott, a Strymon partjain pedig egy roppant kiterjedésű birtok jelöltetett ki, melynek jövedelmeiből évenként háromszázezer aspernyi tartáspénz fizetett egy ozmán hercegért, a ki az ő kérelmére a byzanczi udvarnál fogva tartatott. Másfelől rettegniök kellett volna Mahomet szomszédjainak ama szigorúság miatt, melylyel a fiatal uralkodó atyja udvartartásának a fényét megszüntette; a fényűzés kiadásait a becsvágy kiadásai váltották föl, a solymárok hétezernyi haszontalan csapata részint elbocsáttatott, részint a hadseregbe beosztatott. Uralkodásának első nyarán nagy sereggel ment ázsiai tartományait meglátogatni; miután azonban Mahomet a karamániainak gögjét megalázta, elfogadta annak meghódolását, nehogy akár a legcsekélyebb akadály is őt nagy tervének kivitelétől elterelje.

A mohamedán, főkép a török kasuisták kivetett, a hol Calixtus Othomanus névre megkereszteltetett. III. Frigyes császár egy jószágot adományozott neki Ausztriában, a hol meg is halt. Cuspinianus magasztalja jámborságát és bölcseségét.

jelentették, hogy a hívőket semmiféle ígéret sem köti vallásuk érdeke és kötelessége ellenére, és hogy a szultán mind a maga, mind elődjének a szerződéseit megsemmisítheti. Amurath igazságszeretete és nagylelkűsége ezt az erkölcstelen előjogot megvetette; de az ő fia, bár az emberek leggőgösebbike becsvágyától indítatva képes volt a tettetés és ámitás legaljasabb fogásaihoz folyamodni. Békét hordott az ajkain, háborút a szívében: szüntelenül csak Konstantinápoly birtokáért esengett, a görögök pedig saját oktalanságukkal szolgáltatták neki az első ürügyet a végzetes szakításra. A helyett, hogy magokat feledtetni igyekeztek volna, követeket küldtek utána a táborába, a kik az évi adónak megfizetését, sőt fölemelését követelték; a divánt persze bosszantották ezek a követelések és a vezér, ki a keresztények titkos barátja volt, indítatva érezte magát, hogy őket testvéreinek érzelmeiről fölvilágosítsa. «Ti ostoba és nyomorult rómaiak» így szólt Kalil, «ismerjük a ti terveiteket; a lelkiismeretes Amurath nincs többé; a trónon egy fiatal hóditó ül, a kit nem kötnek semmiféle törvények, a kit nem tartóztatnak vissza semmiféle akadályok; ha egyáltalában kisiklottok az ő kezeiből, akkor adjatok hálát az isteni irgalmatosságnak, a miért bűneitek megtorlását még elodázza. Miért iparkodtok bennünket hiú és közvetett fenyegetésekkel megijeszteni? Hadd fusson Urchán, koronázzátok meg őt Románia

szultánjává, hívjátok segítségül túl a Dunáról a magyarokat, fegyvereztétek föl ellenünk a nyugati nemzeteket és legyelek meggyőződve, hogy mindez a veszteteket csak kihíni is siettetni fogja.» Mig azonban a követeket a vezir komoly beszédje aggodalomba és félelembe ejtette, addig a kegyes fogadtatás és leereszkedő modor, melyre az ozmán fejedelemnél találtak, egészen megnyugtatta őket, sőt Mahomet biztosította, hogy mihelyt Drinápolyba visszatér, panaszait meg fogja vizsgálni és a görögök igazságos érdekeit előmozdítani. De alig ment vissza a Hellesponton, megparancsolta, hogy az évi adót be kell szüntetni, a görögök tisztviselőit pedig a Strymon partjairól elűzni; ezen rendelkezésével elárulta ellenséges érzületét, másik parancsával pedig megizente, sőt bizonyos tekintetben már meg is kezdte Konstantinápoly ostromát.

A Bosporus szorulatának ázsiai partján már nagyatyja épített volt egy erődöt; elhatározta, hogy most ennek átellenében az európai oldalon is egy félelmetes várat épít; ezer köművest hivatott egybe a görög fővárostól öt mértföldnyire eső, Asomaton nevű helyre. Rábeszélés a gyöngének fegyvere, csakhogy a gyöngé képes rábeszélni: a császár követei Mahometet a terve kiviteléről lebeszélni próbálták, de persze hasztalanul. Elmondták neki, hogy nagyatyja Mánuel császár engedélyét kérte ki, hogy a maga területén várkastélyt építhessen; mig ellenben

ez a kettős megerősítés, mely a tengerszoros fölött uralkodnék, csakis azt czélozhatja, hogy a nemzetek közlekedését megnehezítse, a latino-
kat, a kik a fekete tenger felé kereskedést üz-
nek, elfogja és talán a várostól az élelmezést
elzárja. «Nem gondolok én semmiféle merény-
letre a ti várostok ellen» felelte a szószegő szul-
tán, «de Konstantinápoly birodalmát annak falai
szerint mérem ki. Hát már elfelejtettétek az én
atyám szorongattatását midőn ti szövetséget kö-
töttetek a magyarokkal, a kik a szárazföld felől
törtek be a mi területünkre, míg a Hellespontot
a frank gályák zárták el előlünk? Amurathnak
a Bosporuson való átkelést ki kellett erőszakol-
nia, de a ti hatalmatok nem ért föl a ti gonosz-
ságtokkal. Én akkor még gyermek voltam és
Drinápolyban tartózkodtam; a muzulmánok re-
megtek és a gyaurok egyideig gúnyolódtak a
mi gyalázatunkon. Miután azonban atyám Vár-
nánál győzött, fogadalmat tett, hogy erődöt épít
a nyugati parton, nekem pedig kötelelességem az
ő esküjét magtartani. Van-e jogotok, van-e ha-
talmatok az én cselekedeteimet a tulajdon föld-
men meggátolni? Ugyanis ez a föld itt az enyém:
mert a meddig a Bosporusnak partjai terjednek,
Ázsiát a törökök lakják, Európát pedig a ró-
maiak odahagyták. Menjetek haza és jelentsétek
a ti fejedelmeteknek, hogy a jelenlegi ozmán
császár elődjeitől nagyban különbözik, hogy az
ő elhatározásai amazoknak ohajait fölülmulják

és hogy ő többet hajt végre, mint a mennyit amazok képesek voltak elhatározni. Térjetez haza békességben, de a ki ezentul hasonló ize-
netet hoz nekem, legyen reá készen, hogy ele-
venen megnyuzatom.» Ezen nyilatkozat után
Konstantin császár, ki Phranza szerint első volt
a görögök között úgy rangra, mint bátorságra
nézve, elhatározta, hogy kardot ránt s a törö-
köket megakadályozza abban, hogy a Bosporu-
son közelebb jőjjenek és magokat befészkeljék.
Ámde lefegyverezték őt egyházi és világi mi-
nisterei; a kik egy az övénel kevésbbé nemes-
lelkű és valóban kevésbbé okos magatartást
ajánlottak, hogy t. i. türelmök és hosszú szenved-
éseik mellett továbbra is kitartanak, az ozmánra
a támadó nevét és felelősségét háritják és a sa-
ját üdvöket és egy erődnek lerombolását, a mely
egy nagy és népes város szomszédságában so-
káig úgy sem tarthatja magát, a véletlenre és
az időre bízzák. Reménykedések és aggodalmak,
t. i. a bölcsek aggodalmai és a könnyenhivők
reménykedései között elmúlt a tél; minden em-
bernek és minden órának a sajátlagos föladatát
elodázták, a görögök pedig szemet hunytak a
fenyegető veszély előtt, mig a tavasznak és
szultánnak megérkezése veszedelmök bizonyos-
ságát minden kétségen kívül helyezte.

Olyan úrnak a parancsai, a ki soha sem szo-
kott megbocsátani, ritkán maradnak végrehajtat-
lanul. 1452. évi márczius huszonhatodikán Aso-

matont, a kijelölt pontot, ezrével lepték el a török munkások, az építőanyagot pedig szárazon és vizen sietve hozták oda Európából és Ázsiából. A meszet Kataphrygiában vásárolták, az építőfát Heraklea és Nikomedia erdeiben vágták s a köveket anatóliai kőbányákban fejtették. Az ezer kőműves mindegyike mellé két munkást adtak és a napi teljesítményt két lábnyi kőfalban mérték ki. Az erőd háromszög alakjában építettett; mindenik szög mellé egy erős és tömör tornyot raktak, egyet a halom lejtőjén, kettőt a tengerpart mentén; a falak huszonkét, a tornyok harmincz lábnyi vastagságban emelkedtek, az egész építményt egy lapos ólomtető fedte be. Mahomet maga sürgette és vezelte a művet lankadatlan buzgalommal; három vezére becsvágyát helyezte a reábizott tornyok befejezésébe; a kadik buzgalma versengett a janicsárokéval; a legcsekélyebb munkát az nemesítette, hogy az isten és a szultán szolgálatában végeztetett, a munkások fürgeségét pedig egy zsarnok tekintete siettette, a kinek mosolya szerencsével kecsegtetett, fenyegetése a halál hirnöke volt. A görög császár rémülettel kísérte a munka feltartóztathatatlan előhaladását és hasztalanul próbált egy engesztelhetetlen ellenséget hizelgésekkel és ajándékokkal lecsillapítani, a ki a legcsekélyebb ürügyet is kereste a villongásra, sőt titokban előkészítette. Ilyen ürügyet hamar és okvetlenül kellett megtalálni. A gonosz és rabló

muzulmánok pompás templomok romjait, még a Mihály arkangyalnak szentelve volt márványoszlopokat is minden teketória nélkül használták fel az építkezésnél és néhány keresztény, a ki ezen anyagok elszállításakor ellenszegült, az ő kezökből kapta a vértanuság koronáját. Konstantin török őrséget kért, hogy alattvalóinak szántóföldjeit és termését megvédje; az őrséget fölállították ugyan, de az első utasítás, melylyel ellátták, az volt, hogy a táborhoz tartozó öszvéreket és lovakat szabadon legeltessék és testvéreiket a benszülöttek háborgatásai ellen megvédjék. Egy ozmán tisztnek a kísérete a lovakat éjjel az érett búzában hagyta; a kárt megérezték, a jogtalanságot megtorolták és mindkét nemzetből többen egy rendetlen összetűzésben életüket veszítették. Mahomet örvendezve értesült a panaszról és legott egy csapat katonaságot küldött ki, hogy a vétkes falut feldulja; a bűnösök megszöktek, de a negyven jámbor és ártatlan aratót a katonák felkoncizolták. Idáig Konstantinápoly nyitva állott a kereskedők és kíváncsi utazók előtt, de ezen kihívás első hírére a város kapuit bezárták. Azonban a császár még mindig a béke fentartásának reményében bizva, a harmadik napon szabadon bocsátá török foglyait⁸ és a szultánhoz menesz-

⁸ Ezek között volt Mohametnek egy pár apródja, kik annyira remegtek az ő kérlelhetetlen szigorától, hogy

tett utolsó izenetében egy keresztény és katona önmegadásával mondá: «miután sem esküvések, sem szerződések, sem a meghódolás nem biztosíthatják többé a békét, ám folytasd istentelen háborúdat. Én egyedül az Istenben bízom; ha neki tetszenék a te szivedet meglágyítani, csak örülni fogok ezen örvendetes változáson, ha pedig a várost a te kezébe találja adni, zúgolódás nélkül megnyugszom az ő szent akaratában. Mig azonban a világ birája közöttem és közötted döntött, kötelességem nekem, népem védelmében élni és meghalni.» A szultán válasza ellenséges és határozott volt; erősítési munkálatait befejezván, Drinápolyba menetele előtt kirendelte éber agáját négyszáz janicsárral, hogy bármely nemzet hajóitól, melyek ágyulövésnyire közelednének, vámot szedjen. Egy velencei hajót, mely a Bosporus uj urának engedelmeskedni vonakodott, egyetlen lövéssel a tengerbe süllyesztett. A kapitány és harmincz matróz csónakon menekültek, de bilincsbe verve a portához hurczoltattak, a hol a kapitány karóba huzatott, társai pedig lefejeztettek; Dukas történetíró Demotikában látta, a mint tetemeiket a vadállatok elé dobták. Konstantinápoly ostroma a jövő tavaszig halasztatott, de egy ozmán hadsereg már

azt kérték, inkább hadd veszítsék el a városban a fejüket, kivévén, ha még napnyugta előtt térhetnének vissza.

most indult Morea felé, hogy Konstantin testvéreinek hadait foglalkoztassa. A balsors emez időszakában azon fejedelmek egyike, Thomas despota, egy fiúnak a születésével örvendeztetett vagy szomorított meg, mint a szomorító Phranza mondja: «a római birodalom utolsó örökösével, utolsó szikrájával»

A görögök és törökök a telet nyugtalanul és álmatlanul töltötték; amazokat aggodalmaik, emezeket reményeik, mindkét félt a védelem és a támadásra való fegyverkezés tartották ébren; a két császárt, a kiknek a legtöbb veszteni vagy nyerni valója volt, a legmélyebben rendítette meg nemzeti érzülete. Mahometben ezt az érzületet a fiatalság és a vérmérséklet tüze lobbantotta föl; avval töltötte idejét, hogy Drinápolyban⁹ a Dsehan Numa (a világ őrtornya) nevű büszke palotát építette, de komoly gondolata szüntelenül és lebeszélést nem türve a császárok városának elfoglalására volt irányozva. Az éj közepén, a második örváltás körül, ágyáról fölugorva megparancsolta, hogy tüstént jelenjék meg előtte első vezére. A hirtelen parancs, a szokatlan óra, az izgult fejedelem, a saját helyzete megdöbbentették Kalil pasa rossz lelkiisme-

⁹ A szultánnak, mondja Gibbon, vagy kételkednie kellett Konstantinápoly elfoglalásában, vagy nem ismerte annak magasabb előnyeit. Egy várost vagy királyságot olykor uralkodójának császári szerencséje tönkre is tehet.

retét, a ki Amurath bizalmát bírta és ujbóli visszahelyeztetését tanácsolta volt. A fiú trónra léptekor még hivatalában lévén, látszólag ugyanabban megerősített; azonban a megöszült államférfiúnak nem kerülte el figyelmét, hogy bizony vékony, tükör-sima jégen lépdegel, mely könnyen beszakadhat alatta és az örvénybe elmerítheti. A keresztények iránti jóindulata, mely az előbbi uralkodás alatt ártatlan lehetett, a gyaur Ortachi (a hitetlenek tejtestvére) melléknevet szerezte neki és kapzsiságból pénzért felségsértő érintkezést tartott fenn velök, mely a háború befejeztével könnyen napfényre juthatván, életébe kerülhetett. A császár parancsának vétele után megölelte, tán utoljára, nejét s gyermekeit, s aranyakkal töltvén meg egy serleget, a palotába sietett; imádta a szultánt és keleti szokás szerint köteles hálájának csekély adóját ajánlotta föl neki.¹⁰ «Nem kívánom, mondá Mahomet, ajándékaimat visszavenni, sőt inkább a fejedre halmozni és megsokasítani. Ezért részemről egy sokkal becsesebb és fontosabb ajándékot követelek — Konstantinápolyt!» A mint a vezér ámulatából fölocsúdott, felelte: «Ugyanaz az isten, a ki neked a római birodalomnak ekkora nagy részét adta, nem fogja tőled a még hátra-

¹⁰ Az a keleti szokás, hogy az ember soha sem jelenhet meg az uralkodó vagy feljebbvaló előtt üres kézzel, már az ó-korban általánosan el volt terjedve.

lévő részét, a fővárosát sem megtagadni. Az ő gondviselése és a te hatalmad biztosítékai a sikernek, magam pedig és valamennyi hű rab-szolgáid vagyunkat és vérünket áldozzuk föl érerted.» «Lalám (tanítóm), folytatá a szultán, látod ezt a párnát? Egész éjszaka izgatottságomban az egyik oldalról a másikra dobtam; fölkeltem az ágyról és ismét leheveredtem, de az álom kerülte fáradt szemeimet Őrizkedjél a rómaiak aranyától-ezüstjétől; fegyvereinkkel fölényben vagyunk, és isten segedelmével, valamint a próféta közbenjárása folytán Konstantinápoly csakhamar a mienk lesz.» Hogy a katonáinak hangulatát kiismerje, gyakran egyedül járkált álruhában utczahosszat és veszedelmes dolog volt, a szultánra ráismerni, ha ő maga a tömeg szemei előtt rejtve akart maradni. Idejét avval töltötte, hogy az ellenséges város tervét rajzolgatta és hadvezéreivel és mérnökeivel arról tanakodott, mely pontokon állítsa föl ütegeit, melyik oldalról intézzen rohamot a falak ellen, hol robbantsa föl aknáit, hol alkalmazza a kötélhágcsókat és ezek a napközi munkálatok megisméltődtek és megnövekedtek az éjjeli okoskodásokkal.

A pusztító szerszámok közül különös buzgalommal tanulmányozta a latinok új, borzasztó találmányát, az ő tűzérsege pedig mindent fölülmult, a mit eddig a világon tapasztaltak. Egy ágyúöntő, dán vagy magyar ember, a ki görög

szolgálatban majdnem éhen halt, átpartolt a muzulmánokhoz, a hol a török szultán nagy bőkezűséggel fogadta. Mahomet mindjárt az első felelettel, melyet ez a művész a szapora kérdésre adott, nagyon meg volt elégedve. Azt kérdezte tőle: «Tudsz-e olyan ágyút önteni, melylyel egy kellő nagyságú golyót vagy követ lehessen röpiteni, hogy vele Konstantinápoly falait lerombolhassam?» «Nem tudom, mekkorák azok, de legyenek bár vastagabbak a babyloniaknál, tudok ám azokkal egy romboló gépet szembeállítani; ennek a gépnek a fölállítását és kezelését persze a pattantusaidra kell biznod.» Ezzel a kilátással Drinápolyban egy ágyúöntő műhelyet rendeztek be, az érczel készen tartották és három hónap mulva Urbán egy bámulatos, hihetetlen nagyságú löveget állított elő; cső-átmérője állítólag tizenkét tenyérnyi volt, a hozzá való kőgolyó hatszáz fontnál is súlyosabb.¹¹ Kísérletül egy szabad teret szemeltek ki az új palota előtt és nehogy az emberek a váratlan és baljóslatú hatástól megdöbbenjenek, közhirre tétetett, hogy az ágyút a következő napon fogják elsütni. Dörgését száz stadiumnyi távolságban érezték vagy hallották; a golyót a lőpor ereje egy mértföldnyire röpitette és a hol le-

¹¹ Az attikai talentum körülbelül 60 minát vagy kereskedői fontot nyomott, de az újabb görögök ezt a klasszikus elnevezést átvitték 100—150 fontnyi súlyra.

zuhant, egy ölnyi mélyre fúródott a földbe. Ennek a romboló szörnyetegnek az elszállítására egy óriási állványt vagy szekeret készítettek harmincz összelánczolt kordéból, mely elé hatvan ökröt fogtak; mindkét oldalról kétszáz ember arra vigyázott, hogy a gördülő terhet egyensúlyban tartsák és alátámasszák; kétszázötven munkás előre ment, hogy az utat egyengesse és a hidakat kijavítsa és csaknem két hónapba telt, míg a százötven mértföldnyi fárasztó utat meg tudták tenni. Egy szellemes bölcész (Voltaire) nevet ez alkalomból a görögök könnyen-hívósége fölött és nem alap nélkül jegyzi meg, hogy egy legyőzött nép túlzásaival szemben mindig óvatosnak kell lennie az embernek. Kiszámítja, hogy egy csupán kétszáz font nehéz golyó legalább egy százötven fontnyi töllést igényel, és hogy a lövés csak gyenge és hatástalan lesz, mert egyszerre a lőpornak alig tizenötödresze gyulad meg. A milyen járatlan vagyok a rombolás művészetében, mégis belátom, hogy a tűzérés újabb tökéletesbítései többre becsülik a darabok számát az ércz súlyánál, a tüzelés gyorsaságát a dörgésnél vagy akár egyetlen lövés hatásánál. De azért még sem mertem az egykori történetírók batározott és egybehangzó tanúságát elvetni; épp oly kevésbé látszik valószínűtlennek, hogy az első művészek kezdetleges és becsvágyó törekvéseikben túltették magokat az önmérséklet korlátain. Egy, még a

Mahometénél is rendkívülibb török ágyú őrzi szakadatlanul a Dardanellák bejáratát, és habár ennek kezelése tán kényelmetlen is, egy újabb kísérlet megmutatta, hogy hatása éppen nem megvetendő. Kilöttek vele egy tizenegyszáz font nehéz kőgolyót harminczhárom font lőporral; hatszáz rőfnyi távolságban három szikladarabra vált szét. átrepült a tengerszoroson, feltúrta a tenger vizét, útra kiemelkedett belőle és visszapattant a szemben lévő domb irányában.¹²

Mialatt Mahomet a kelet fővárosát megfenyegette, a görög császár nagybuzgón fohászkodott az ég és a föld hatalmasságaihoz segítségért. De a láthatatlan hatalmak siketek valának az ő esedezései iránt, a kereszténység pedig egykedvűen nézte Konstantinápoly közelgő veszedelmét, míg a féltékeny egyiptomi szultántól legalább ígéretet kapott. Némely állam sokkal gyengébb volt, semhogy segíthetett volna, mások meg nagyon messzire voltak; némelyek a veszedelmet képzeltnek, mások kikerülhetetlennek ítélték; a nyugati fejedelmek végnélküli belső villongásokba voltak bonyolítva, a római pápa pedig haragudott a görögökre álnokságuk és

¹² Báró Tott, a ki a Dardanellákat az oroszok ellenében megerősítette, élénk, sőt komikus módon írja le a maga merészségét s a törökök megdöbbenését. De ez a kalandos utazó nem képes bizalmunkat maga iránt megnyerni.

makacsságuk miatt. A helyett, hogy Itália fegyvereit és kincseit a javukra fordította volna, inkább közeli pusztulásukat jósolta V. Miklós és becsületébe vágó dolognak hitte e jóslatának teljeseését. Talán lecsillapodott végső szükségök hallatára, de szánalmas részvételével elkésett, kísérletei gyarlók és hatástalanok valának, Konstantinápoly pedig már elesett volt, mielőtt még a segítségül szánt hajórajok Genuából és Velenczéből kikötőjüket elhagyhatták volna. Még Morea és a görög szigetek fejedelmei is hideg részvétlenségbe merültek; a genuai gyarmat Galatában külön alkudozásba bocsátkozott, a szultán pedig abban a csalóka reményben hagyta meg őket, hogy az ő szelidségénél fogva túlélik majd a birodalom elenyésztét. Egy sereg plebejus és egy pár byzáncki nagy úr ocsmány módon kivonta magát hazájuk veszedelme alól, a gazdagok fősvénysége pedig megtagadván a császártól titkos kincseit, inkább a török számára takarította meg őket. Egész sereg zsoldost lehetett volna ezekkel fölfogadni. Ez alatt az inségben lévő és elhagyott császár úgy a hogy felkészült a rettenetes ellenségnek fogadására; habár azonban az ő bátorsága megfelelt is a veszély nagyságának, ereje a megvivandó harcra elégtelen volt. A tavasz elején a török előhad már elpusztította a szomszéd helységeket és falvakat egészen Konstantinápoly kapujáig; a kik önként meghódoltak, megkiméltettek és ol-

talomban részesültek, a kik ellenállani merészeltek, tüzzel-vassal kiirtattak. A fekete tenger mentén fekvő görög helységek, Mesembria, Acheloum és Bizon. a legelső fölszólításra megadták magokat; csupán Selybria méltattatott az ostromra és körülzárásra, de míg a bátor lakosok a szárazföld felől bezárattak, a tenger felé bárkáikkal elsietvén, a szemben fekvő partot és Cyzikust fosztogatták és foglyaikat a nyílt piacon eladogatták. Amde Mahomet közeledtére mind elhallgattak és megadták magokat. Először megállott öt mértföldnyi távolságban, azután előnyomult csatarendben, feltüzte szent Romanus kapuja előtt a császári lobogót és április hatodikán hozzáfogott Konstantinápoly örökké emlékezetes ostromához.

Az ázsiai és európai csapatok a Porpontistól jobbra és balra egészen a kikötőig helyezkedtek el; a janicsárok a középben a szultán sátora előtt voltak fölállítva; egy mély sáncz védte az ozmánok vonalát és egy másik hadsereg körülzárva Galata külvárost, a genuaiak kétes hűségét figyelte meg. A kutatni szerető Philelphus, aki körülbelül harmincz évvel az ostrom előtt Görögországban volt, annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy az összes török haderő, bármilyen nevű és nemű volt, nem haladott meg hatvanezer lovast és húszezer gyalogost, és szemökre veti a nemzeteknek gyávaságukat, a miért ilyen maroknyi barbárság elől olyan szeliden meghátrál-

tak. Ennyi lehetett csakugyan a Capiculi¹³ rendes létszáma, a kik a fejedelemmel masiroztak és a császári kincstárból húzták zsoldjukat. De a pasák, mint tartományi helytartók, szintén tartottak fenn és állították külön tartományi inlicziát; sok földet hadi hűbérül birtak, számtalan önkéntest a hadizsákmányra való kilátás csábított a hadiszolgálatra, és a szent trombita harogása egész csapat kiéhezett és rettenthetetlen rajongót csődített a sereghez, a kik legalább a rémületet nagyobbították és az első összecsapásnál a görögök kardjait megtompíthatták. Dukas, Chalkondyles és chiosi Leonárd a török haderő összes létszámát három-négyszázezer emberre teszi; de Phranza közelebbi és pontosabb észleletei szerint nem rúghatott többre, mint kétszázötvennyolcz ezerre már azért sem, mert ez a szám semmiképpen sem haladja meg a tapasztalás és valószínűség mértékét. Kevésbé félelmetes volt az ostromlók hajóhada; háromszáz-húsz vitorlás borította a Propontist, de csak tizennyolcz mehetett hadigálya szamba, túlnyomó nagyobb részök élelmezési és szállítási hajó volt, melyek a felmerülő szükséghez képest friss embereket, hadi- és élelmi-szereket vittek a táborba. Konstantinápolynak még hanyatló korában is több volt százezer lakosánál; de ezt a számot nem

¹³ A porta csapatait Capiculi-nak, a tartományokéit Sarateculinak hívták.

a hadakozók, hanem a foglyok lajstromaiban találjuk, ezek pedig nagyobbára iparosok, papok, asszonyok és férfiakból állottak, a kik hijával voltak még annak a bátorságnak is, melyet némelykor még a nők is a közbiztonság ügye iránt tanusítottak. Ertem, sőt menteni is tudom az alattvalók vonakodását, a kik nem akarnak egy zsarnok szeszélyei szerint valamely távoli határnál hadi szolgálatokat teljesíteni; ámde az olyan férfi, a ki gyermekeinek és vagyonának védelmére átallja életét kockáztatni, az elvesztette a társadalomban a természeti állapot legelső és leghatékonyabb ellenállási erőit. A császár parancsára házról házra mentek utána nézni, hány polgár, még szerzetes is, volna képes és hajlandó a hazáért fegyvert ragadni. A jegyzékeket átadták Phranzának, a ki tüzetes megszámlálás után fájdalommal és megdöbbenéssel jelentette urának, hogy a nemzeti védelem négyezerkilencszázhetven rómaira szorítkozik. Ez a vigasztalhatatlan titok Konstantin és hű ministere között maradt; a fegyvertárból megfelelő számú paizsot, kézijat és puskát osztottak szét a város védői között. Kisded csapatukat szaporította kétezer külföldi Justiniani János, egy genuai nemes vezérlete alatt; bőkezű ajándékkal fogadták ezeket a lelkes harczosokat, vezéröknek a császár vitézségök és győzelmökért fejedelmi jutalmat, Lemnos szigetét, ígérte. Erős lánczot feszítettek ki a kikötő bejárata előtt, egy pár

görög és olasz hadi- és kereskedelmi hajótól megtámasztva, minden keresztény nemzet hajóit pedig, a mint azok Kandiából, vagy a Fekete tengerről egymásután beérkeztek, a közszolgálatra lefoglalták. Egy tizenhárom, de tán tizenhat mértföldnyi határral bíró városnak csak hét-nyolcz ezernyi katonasága volt, hogy magát ilyen gyenge erővel az ozmán hadak ellen megvédelmezze. Az ostomlók előtt nyitva állott Európa és Ázsia, holott a görögök védő erejének és készleteinek napról-napra fogyiniok kellett, a nélkül, hogy csak kilátásuk is lett volna idegen segítségre vagy bevételre.

A régi rómaiak kardot rántottak volna azzal az erős eltökéléssel, hogy vagy győznek, vagy elesnek. Az első keresztények egymást átölelve türelemmel és megadással várták volna be a vértanú-halált. De a konstantinápolyi görögöket csupán a vallásos vakbuzgóság tüzelte, mely csak gyűlölséget és meghasonlást támasztott közöttük. Palaeologus János császár halála előtt föl hagyott a nép előtt gyűlöletes unióval a latinokkal és ez a gondolat nem éledt föl előbb újra, míg a végszükség Konstantin testvérét rá nem kényszerítette, hogy még egyszer kísérletet tegyen a hízélgéssel és tettetéssel. Követeinek az az utasításuk volt, hogy midőn időleges segítséget kérnek, lelki engedelmességéről biztosítják a pápát; az egyház ügyének elhanyagolását a sürgős állami gondokkal mentette, igaz-

hivő óhajással kéri, küldjön egy római legátust. A vatikánt sokszor megtévesztették ugyan, de a bűnbánat jeleit még sem lehetett illemesen mellőzni, egy legátust könnyebb volt küldeni, mint egy hadsereget. Körülbelül hat hónappal a végpusztulás előtt jelent meg Izidor biboros Oroszországból ebben a minőségben, papok és katonák kíséretében. A császár köszönté őt mint barátját és atyját, hódolatteljesen meghallgatta nyilvános és bizalmas beszédjeit és aláírta a legengedékenyebb papokkal és világiakkal együtt az unióról szóló okiratot, a mint azt a florenczi egvetemes egyházi zsinat megállapította. 1452-ik évi december tizenkettedikén egyesült a két nemzet a Sofia-templomban¹⁴ az urvacsora és az ima közösségében, a két főpap nevének ünnepeles megemlékezésével t. i. V. Miklós pápáé, Krisztus helytartójáé és Gregorius patriárkáé. a kit egy lázadó nép száműzetésbe kergetett vala.

Azonban a latin áldozárnak nyelve és egyházi öltönye, a ki az oltárnál nagymisét mondott, megbotránkoztatta a görögöket, kiket borzalom fogott el, midőn látták, hogy az kovásztalan ostyát áldott meg és hideg vizet öntött a kehelybe. Egy nemzeti történetíró pirulva bevallja, hogy honfitársai közül ennél a kényszerű

¹⁴ Az Aja Sofia — a hogyan a török uralomtól kezdve hívták, — nem a sz. Zsófiáról, hanem az isteni bölcseségről (σοφία) kapta nevét, a melyre fölszenteltetett.

engedékenységnél egy sem volt őszinte, még a császárt sem véve ki.¹⁵ Hirtelen és föltétlen megadásukat egy későbbi vizsgálat kilátásba helyezésével szépítették; de a legjobb vagy a legrosszabb mentségek volt a saját hamis esküjöknek a bevallása. Ha egyeneslelkű honfitársaik őket szemrehányásokkal illették, akkor ezt sugdosták feleletképen: «Legyetek türelemmel, míg az Isten a várost a nagy sárkánytól megszabadítja, a ki bennünket elnyeléssel fenyeget. Azután majd meglátjátok, vajjon igazán kibékültünk-e az azymitákkal.» De a türelem nem sajátja a vallási buzgalomnak és egy császári udvarnak mesterkedéseit nem lehet egykönnyen a néplelkesedés szabadságával és kitörésével összeegyeztetni. A Sófia-székesegyházból a mindenmű és rangú lakosok csapatostul sereglettek szent Gennadius¹⁶ czellája felé az egyház jóslatát

¹⁵ Phranza, az engedékeny görögök egyike, bevallja, hogy csak propter spem auxilii mentek bele az unióba és gyönyörködve állítja, hogy azok, a kik vonakodtak ájtatosságukat a szent Zsófia templomban végezni, extra culpam in pace essent (nem vétkeznek).

¹⁶ Eredeti és világi neve Scholarius György volt, melyet Gennadiusra változtatott, vagy szerzetbe léptekor vagy midőn patriarka lett. Az a körülmény, hogy előbb Florenczben védte ugyanazt az uniót, melyet azután Konstantinápolyban olyan dühhel megtámadott, Allatius Leót kísértetbe hozta, hogy két embert csináljon belőle, ámde Renaudot személyének azonosságát és kétkulacsosságát kétségen kívül helyezte.

megtudakolandók. A jámbor férfiú láthatatlan volt, tán azért, mert mély elmélkedésbe vagy istenes önkivületbe volt merülve; de czellája ajtajára egy beszédes táblát akasztott ki, mire egyenkint visszavonultak, miután ezeket a rettenetes szavakat olvasták le róla: «Oh ti boldogtalan rómaiak, miért akarjátok az igazságot cserben hagyni, miért akartok, a helyett hogy az istenben biznátok, az olaszokban bizni? Hiteteket elveszítve várostokat is el fogjátok veszíteni. Irgalmazz nékem, oh uram! Ünnepelesen kimondom a te jelenlétedben, hogy a bűntettben ártatlan vagyok. Oh boldogtalan rómaiak! térjetez eszetekre, álljatez meg, tegyetez bűnbánatot. Abban a pillanatban, a melyben apáitatez vallását otthagyva az istentelenség felé fordultok, idegen igába hajtjatez a nyakatezkat.» Gennadius tanácsára az apáczáz, tisztáz mint az angyalok és gögösök mint az ördögök, elvetvén az uniót, fölbontottak mindennemű közösséget a latinok mostani vagy későbbi szövetségeseivel, és példájokat a papság és a nép legnagyobb része helyeselte és utánozta. A zárdából a jámbor görögök elszéledtek a korcsmákba, ott ittak a pápa rabszolgáinak vesztére, üritették a poharakat a boldogságos szűz tiszteletére és fohászokdtek hozzá, védené meg a várost Mahomet ellen, mint a hogy egykor Chosroës és Khagan ellen megvédte. A vallási buzgóságtól és a bortól lerészegítve bátran kiáltották: «Mi szüksé-

günk nekünk a latinokkal való szövetségre és az ő segítségökre! Távol legyen tőlünk az azymiták isteni tisztelete!» Az egész télen át, mely a török hódítást megelőzte, a nemzetet ez a járványszerű döreség tépdeste s a helyett hogy a bőjti idő és a husvét közeledtére keresztény szeretetet és szelídséget támasztott volna kebelében, a vallási rajongók makacsságát és befolyását csak növelte. A gyóntatók megvizsgálták és nyugtalanították a gyónók lelkiismeretét és súlyos elégtételt szabtak azokra, a kik az úrvacsorát olyan paptól vették magokhoz, a ki az uniót kifejezetten vagy hallgatagul helyeselte. Ilyen papnak a szolgálata az oltárnál tovább terjesztette a ragályt az isteni tisztelet néma és együgyű tanui között; ilyen papok ezzel a tisztátalan színjátékkal csak kompromittálják a papi jelleg hatását; sőt még hirtelen halálveszedelem esetében sem volt szabad imáikat és feloldozásukat igénybe venni. Alig fertőztetett meg a Sofia templom a latin miseáldozat által, tüstént ott hagyta a papság és a nép, mintha zsidó zsinagóga vagy pogány templom lett volna; nagy, komor némaság uralkodott ebben a tiszteletreméltó székesegyházban, melyet oly gyakran tömjénfelhők töltöttek meg, számtalan gyertya világított, és mely olyan gyakran a hálaímáktól visszhangzott volt. A latinok a leggyűlöletreméltőbb eretnekek és hitetlenek, az állam első ministere pedig, a főadmirális, kinyilvánította, hogy

szivesebben látja Konstantinápolyban Mahomet turbánját, mint a pápa tiaráját vagy egy biborosnak a kalapját, annyira keserítette el a görög és latin viselet közötti különbség a schismát. Ilyen a keresztényekre és hazafiakra nézva egyaránt méltatlan érzület a görögöknél megszokott dolog volt, de egyúttal végzetes is reájuk nézve; a császár elveszté alattvalóinak szeretetét és áldozatkészségét, a velök született gyávaságukat pedig az isten végzésébe való megadás vagy a csodás megmenekülés álmodozó reménye szentesítő.

Annak a háromszögnek, melyet Konstantinápoly mutat a tengerpart mellett: két oldala az ellenségnek hozzáférhetetlen volt, a Propontis a természetnél, a kikötő az emberi művészetnél fogva. A két víz között a háromszögnek alapvonalát vagyis a szárazföldi oldalt kettős fal és mély árok védte, mely száz lábnyi széles volt. Ezen megerősített vonal ellen, melyet Phranza, a szemtanú, hat mértföldnyi (körülbelül négy angol mértföldnyi) hosszúnak mond, irányozták az ozmánok főtámadásukat; a császár pedig, miután a legnagyobb veszedelemnek kitett őrségek körüli szolgálatot és parancsnokságokat elosztotta volna, a külső falnak a védelmét vette át. Az ostrom első napjaiban a görög katonák leszállottak az árokba és kirohanásokat tettek a mezőre: de csakhamar észrevették hogy a számukhoz képest egy keresztény többet ér

húsz töröknél, és ezen merész előjáték után okosan beérték azzal, hogy az árkot lövedékeikkel igyekeznek megtartani. Ezt az okosságukat semmikép sem szabad pulyasággal összetéveszteni. A nemzet igenis pulya és alacsony gondolkodású volt; de az utolsó Konstantin megérdemli egy hősnek a nevét, önkénteseinek nemes seregét római erény lelkesítette, az idegen segédc csapatok pedig a nyugati lovagságnak becsületére váltak. A dárdák és nyilak szüntelen záporát füst, dőrej, puska és ágyútűz kísérte. Apró puskáikból egyszerre öt, sőt tiz olasz diónagyságú golyót lőttek ki és egy-egy lövés a csapatok sűrűségéhez vagy a lőpor erejéhez képest egyszerre több vértet és embert fűrt át. De a törökök közeledő harczvonalai csakhamar árkokká mélyítették vagy romokkal borították. Minden nap gyarapítá a keresztények ügyességét, de ugyancsak minden nap kevesbbítette egyúttal különben is elégtelen lőporkészletüket. Agyúik nem valának sem nagyok, sem számosak, a kevés nehéz ágyújokat pedig nem merték a falakon fölállítani, mert attól tartottak, hogy a dörögés a régi építményt megrázkódtatja és ledönti. Amde megtudták ezt a veszedelmes titkot a muzulmánok is, kik azt a buzgóság, gazdagság és zsarnokság fölényes erejével saját hasznukra fordították. Különösen fölemlitik Mahomet öreg ágyúját, mely fontos és látható tárgya amaz idők történetének: de ezen óriási gépet még két más

csaknem ugyanolyan nagyságú társ lámogatta; a török tüzérség hosszú vonala a falaknak volt irányítva, egyszerre tizennégy üteg dörgött a leghozzáférhetőbb pontok ellen, és ezeknek egyikéről kétértelműen az van mondva, hogy százharmincz ágyúval volt megrakva, vagy hogy százharmincz golyót lőtt ki. Egyébiránt a szultán hatalmában és tevékenységében világosan észrevehetni az új tudomány gyermekkorát. Egy olyan úrnak a parancsnoksága alatt, a ki a pillanatokat megszámlálta, azt az öreg ágyút egy napon nem lehetett hétszernél többször megtölteni és elsütni.¹⁷ Szerencsétlenségre a megtüzesedett ércz széjjelrepedt; több munkásember halálát lelte, a művészt pedig megbámulták azért a találékony-ságáért, hogy a veszedelmet és balesetet azzal vélte megelőzhetni, ha minden lövés után olajat öntött az ágyú szájába.

A találomra elsütött első lövéseknek nagyobb volt a lármájuk, mint a hatásuk, és egy keresztény ember tanácsolta a tüzéreknek, hogy az egyik bástya kiugró szögeinek két ellentétes oldalára célozzanak. Bármilyen tökéletlen is volt az ágyútűz, a lövések súlya és ismétlése mégis némileg hatott a falakra s miután a törökök

¹⁷ Körülbelül száz évvel Konstantinápoly bevétele után a francia és angol hajóhadak a csatornában büszkék voltak arra, hogy egy két óráig tartott ütközetben 300 lövést tettek.

rajvonalait egészen az árokig előretolták, megpróbálták a roppant szakadékot kitölteni, hogy utat készítsenek maguknak a rohamra. Számtalan rőzsét, hordót és fatörzset halmoztak föl egymásra és akkora volt a tolongás hevessége, hogy a legelöl állók és a leggyengébbek hanyatt-homlok a mélységbe zuhantak és tüstént eltemetettek a felhalmozódó tömeg által. Az árkot kitölteni az ostromlók dolga volt, az omladékot eltávolítani az ostromlottaknak kellett a saját megmentésükre, de egy-egy hosszú és véres küzdelem után a nappal készült szövedék éjjel mindig ismét kibontatott. Azután aknák készítéséhez folyamodott Mahomet; de sziklás volt a talaj, minden kísérletét megghiusíták a keresztény ellenaknák, azt a művészetet pedig, hogy ezeket a földalatti folyosókat löporral megtöltve a fölöttük álló tornyokat és városokat a levegőbe röptessék, még nem volt föltalálva.¹⁸ Konstantinápoly ostromát az teszi nevezetessé, hogy itt találkozott először az új tűzéréség a régivel. Az ágyúk mellett használtak mechanikai gépeket, melyekkel köveket és dárdákat hajigáltak; golyókkal és faltörő kosokkal dolgoztak ugyanazon falak ellen, a löpor föltalálása pedig a cseppfolyós

¹⁸ A löporos aknák első elméletét Siennai Györgynek egy 1480. évi kéziratában találjuk, gyakorlatilag először Sarzanellában alkalmazták 1487-ben, de tökéletesítésének az érdemét Navarrai Péternek tulajdonítják, a ki az olasz háborúban használta őket.

és elolthatatlan tűznek alkalmazását nem helyezte használaton kívül. Hengereken előregördítettek egy rendkívül magas fatornyot; ezt a mozgó raktárt, melyben a lövészeket és a rózsákat helyezték el, három sor ökörbőr védte; a lőréséből teljes biztonsággal szüntelenül tüzeltek, előrészen pedig három kapu volt a katonák és munkások vállalkozó kirohanására és visszavonulására. Lépcsőn mentek föl a legfelsőbb felületre és egészen odáig fel rohamhágcsókat lehetett csigával felhúzni, melyekkel hidat formálva az ellenséges sánczot megközelítették. Ezekkel a különféle zaklató remekelésekkel, melyek közül néhány a görögökre nézve nemcsak új, de vészthozó is volt, sikerült végre a Romanus tornyot ledönteni; kemény küzdelem után a törökök a réstől elűzettek és az éj által feltartóztatattak; de biztak benne, hogy hajnalhasadtával friss erővel és döntő sikerrel újra fölvehetik a küzdelmet. A harcz ezen szünetének, a remény ezen időközének minden pillanatát fölhasználták a császár és Justiniani, a kik éjjel a helyszínére mentek, hogy azokat a munkálatokat megsürgessék, melyektől az állam és egyház megmentése függött. A reggeli szürkületkor a türelmetlen szultán csodálkozással és fájdalommal tapasztalta, hogy az ő fatornya egy halom hamuvá lett; az árok ki volt tisztítva és helyreállítva, szent Romanus tornya pedig ismét erős és egész. Panaszkodott tervének meghiu-

sulása miatt és izgatott hangon kiáltá, hogy a harminczhétezer próféta szava sem hitette volna el vele, hogy a hitetlenek ily rövid idő alatt ilyen művet végezhesenek.

A keresztény fejedelmek nagylelkűsége hideg és lassú volt; de Konstantin az ostromtól való első félelmében az égei tenger szigetein, Moreában és Sziciliában a legszükségesebb szállításokról gondoskodott. Már április elején öt¹⁹ nagy, kereskedésre és hadviselésre felszerelt, hajó futott volna ki Chios sziget kikötőjéből, ha nem fújt volna egy makacs északi szél.²⁰ E hajóknak egyike a császári lobogót lengette, a többi a genuiaiaké volt; meg voltak rakva búzával, árpával, borral, olajjal, zöldséggel és mindenek fölött katonákkal és matrózokkal a főváros szolgálatára. Nagysoká egy enyhe szellő, végül egy erős szél kerekedett délről és a Hellesponton meg a Propontison át hajtotta őket; de a város már körül volt zárva mind a szárazföld, mind a tenger felől, a török hajóhad pedig a Bosporus bejáratától félhold alakjában volt az egyik parttól a másikig elhelyezve, hogy

¹⁹ Sajátságos, hogy a görögök nem egyeznek meg ezeknek a híres hajóknak a számában, Dukas 5, Phranza és Leonardus 4, Khalcondyles 2 hajót említ.

²⁰ Cousin a nyelv és földrajz ellen való merész daczczal vagy tán inkább vastag tudatlanságból déli széllel tartóztatja vissza őket Chiosban és északi széllel küldi Konstantinápolyba.

ezeket a merész szövetségeseket vagy elfogja, vagy legalább visszaűzze. Az olvasó, kinek lelki szemei előtt Konstantinápoly földrajzi fekvése lebeg, bizonyára fölfogja és megcsodálja eme látványosság nagyszerűségét. Az öt keresztény hajó örömkialtással, duzzogó vitorlákkal és erős evezőcsapásokkal egy háromszáz hajóból álló ellenséges had felé tartott; a sánczon, a táborban, Európa és Ázsia tengerpartjain számtalan néző szorongott, a kik aggodalmasan várták ennek a nevezetes segítségnek a sorsát. Ez pedig az első tekintetre nem látszott kétségesnek, a muzulmánok túlereje minden mértéket meghaladott és szélcsend esetén számuknál és vitézségöknél fogva okvetlenül győztek volna. Ámde hevenyészett és tökéletlen tengeri hadukat nem a nép geniusa, hanem a szultán akaratára teremtette; szerencsájök tetőpontján beismerték a törökök, hogy isten, habár kezökbe adta is a szárazföldet, a tengert a hitetleneknek hagyta meg; egész sora a vereségeknék és a hanyatlás gyors bekövetkezése igaznak bizonyították szerény önvallomásukat. Tizennyolcz némileg valamire való gályán kívül a többi hajóhad nyitott, kezdetlegesen összetákolt és ügyetlenül vezényelt, csapatokkal túltömött hajókból állott ágyúk nélkül; és mert a bátorság nagyobb-részt az erő öntudatában gyökerezik, a janicsárok legbátrabbjai is egy új elemen, a melyre őket helyezték, remeghettek. A keresztény hajóhad-

nak öt erős és magas hajóját a legügyesebb révkalauzok kormányozták és görög meg olasz veteránok alkották a legénységét, a kiknek a tenger művészetei és veszedelmeiben hosszú évi tapasztalataik voltak. Súlyokat akként irányították, hogy azokat a gyenge akadályokat, a melyek menetelőket gátolták, elmerítették vagy szanaszét szórták; tűzérsegők megtisztította a vizeket; folyékony tűzökkel leöntötték ellenségeik fejét, kik elég vakmerők voltak hozzájuk közeledni, hogy hajóikat magukhoz vonszolják, a szél meg a hullámok mindig a legügyesebb tengerészek pártján szoktak lenni. Ebben a harczban a genuiaiak a császári hajót, mely majdnem legyőzetett, megmentették és a törököket úgy a távolról, mint a közélről való támadásukkal két izben jelentékeny veszteséggel visszaűzték. Mahomet maga a parton lóhátról tüzelte harczosait bátorságra hangjával és jelenlétével, jutalmak ígérgetésével és fenyegetéseivel, melyek még borzasztóbban hatottak reájuk, mint az ellenségtől való félelmök. Lelkének szenvedélyei, de sőt testének mozdulatai is ²¹ mintha a harczolók cselekedeteit utánozták volna, s egyszerre csak, mintha maga volna a természetnek ura, lovát

²¹ Megvallom, hogy az az élénk kép lebeg előttem, melyet Thukydides az athéneiek heves lelki szenvedélyeiről és testmozgásairól irt le a syrakusai nagy kikötőben vívott tengeri ütközet alkalmával.

rettenthetetlen és tehetetlen dühvel a tengerbe ugrasztotta. Hangos szemrehányásai és a tábor lármája az ozmánokat egy harmadik, a két előbbinél még véresebb és veszedelmeseb támadásra sarkalták, és én kénytelen vagyok Phranzának tanubizonyságát ismételni, a ki a saját beismerésökből megállapította, hogy az azon napi ütközetben tizenkétezer embert veszettek, ámbár nem hihetem. Nagy rendetlenségben menekültek Európa és Ázsia partjai felé, míg a keresztény hajóhad diadalmasan és sértetlenül evezett a Bosporuson át és biztosan futott be a lánczon belül a kikötőbe. Győzelmükben való elbizakodottságukban azzal kérkedtek, hogy az egész török hajóhadnak kellett volna fegyvereik előtt menekülnie; de az admirális vagy kapudán pasa azzal vigasztalta magát, hogy az egész vereségének oka egy fájós szemsebe volt. Baltha Ogli renegát volt egy bolgár fejedelmi törzsből. katonai hírnevét a fővénység gyűlöletes gonoszsága szennyezte be, a fejedelem vagy akár a nép zsarnoksága mellett pedig bármely baleset elegendő bizonyítéka a vétkeességnek. Rangját és szolgálatait Mahomet kegyvesztése megsemmisítette. Négy rabszolga a kapudán pasát a szultán előtt a földre terítette ki, egy arany pálczával száz ütést mért reá;²²

²² A Dukasnál olvasható túlhajtás vagy szöveghamisítás szerint ez az arany pálcza 500 font nehéz lett

halálos ítélete ki volt mondva, de mert az uralkodó szelídségéhez esedezett, ez beérte a vagyonkobzás és száműzés enyhébb büntetésével. Ezen segítség megérkezése újra élesztette a görögök reménykedését, a kik nyugati szövetségeseik tétlensége miatt panaszkodtak. Anatólia pusztáin és Palaestina sziklái között millió kereszties vitéz önkényes és kikerülhetetlen sirba döntötte magát; ellenben a császárváros fekvése erős volt az ellenségeivel szemben, hozzáférhető barátjainak, úgy hogy a tengeri államoknak egyes és mérsékelt armadája képes lett volna a római név maradványait megmenteni és egy keresztény erődöt az ozmán birodalom szívében föntartani. Mindazáltal csakis ez volt az egyetlen gyöngye kíséret Konstantinápoly felszabadítására; a távolabbi hatalmak annak veszedelme iránt érzéketlenek maradtak és Magyarország követe, vagy legalább a Hunyadié a török táborban időzött, hogy a szultán aggodalmait eloszlassa és vállalatait irányítsa.²³

A görögöknek nehéz volt a diván titkait kifürkészni; mindazonáltal úgy voltak meggyőződve,

volna. Bouilland 500 drachmat olvas, a mi egyenlő lett volna 500 fonttal, szintén elég súlyos Mahomet karjának kifárasztására és admirálisa hátának szétmarczangolására.

²³ Dukas, a ki maga bevallja, hogy rosszul van értesülve a magyar ügyekről, a babona egyik indokául azt a vészes balhiedelmet hozza föl, hogy Konstantinápoly lenne utolsó célja a török hódításnak.

hogy egy ilyen makacs és meglepő ellenállás Mahomet állhatatosságát kifárasztotta. Már-már a visszavonulást forgatta elméjében, gyorsan meg is szüntette volna az ostromot, ha nem szegült volna ellene a második vezérnek becsvágya és féltékenysége Kalil pasa áruló tanácsának, a ki folytonosan titkos egyetértést tartott fön a byzáncki udvarral. A város elfoglalására nem volt semmi kilátás, hacsak nem támadható meg egyszerre két oldalról, úgy a kikötőről, mint a szárazföldről; ámde a kikötő hozzáférhetetlen volt; az áthatolhatatlan lánczot, mely elzárta, most nyolcz nagy, húsznál több kisebb hajó, néhány gálya és sáncz védte, és a helyett, hogy ezeket a korlátokat áttörhették, a törököknek inkább a kikötőből való kitéréstől és egy másik ütközettől a nyílt tengeren kellett tartaniok. Ebben a zavarában Mahomet géniusza egy merész és csodálatra méltó tervet eszelt ki, mely szerint könnyebb hajóit és hadikészleteit a Bosporusból a szárazföldre szállíttatja a kikötő felső részéhez. A távolság körülbeül tiz mértföldnyi, a talaj egyenetlen volt és cserjéssel benöve és mert az utat Galata külváros háta mögött kellett egyengetni, a genuaiaktól függött, megengedjék-e a törökök szabad elvonulását, avagy végkép megsemmisítsék-e őket. Ámde ezek az önző kalmárok inkább azon spekuláltak, hogy utoljára kerüljön rájuk a sor, a törökök oldalán pedig a művészet hiányát

engedelmes myriadok túlnyomó ereje pótolta. Egy sík útat vastag és erős deszkából összerótt széles pallóval borítottak s ezt, hogy annál simább és csúszóbb legyen, birkák és marhák zsirjával kenték be. Nyolczvan könnyű gályát és bárkát ötven és harmincz evezőssel kihúztak a Bosporus száraz partjára, egymásután hengerekre emeltek, és csigák segítségével emberekkel előre vontattak Minden hajónak kormányrúdjánál és előrésznél két révkalauz volt beállítva, a vitorlákat kifeszítették a szél irányában s a dolgozó munkásokat énekszóval és kiáltásokkal serkentették. Egyetlen éjszaka alatt ez a török hajóhad nagynehezen fölvészorgott a halomra, s a síkon átevezve a lejtőn lebocsáttatott a kikötő sekélyes vizeibe, a hol a görögök mélyebben járó hajói nem bánthatták ot. Ennek a vállalkozásnak igazi jelentőségét persze nagyította a megdöbbenés és a bizalom, a melvet fölkelte; de a nyilvánvaló kétségbevonhatatlan tény szembetűnő volt, és mindkét nemzet történetírói följegyezték.²⁴ Ehhez hasonló hadicselt a régiek többször vittek véghez;²⁵ az ozmán gá-

²⁴ Négy görög írónak egybehangzó bizonyosságát a török évkönyvek megerősítik. De a tiz mérföldi távolságot megkurtítanám. és az egy éjszakányi időt megtoldanám.

²⁵ Phranza két hasonló példát említ: a korinthusi szorson át Augustus szállíttatott volna az actiumi csata után hajókat, de ez mese, és Nikitas görög hadvezér a tizedik században, ez való.

lyákat (ezt ismételve mondom) csak nagy bárkának lehet tekinteni és ha a nagyságot és a távolságot, az akadályokat és az eszközöket összehasonlítjuk, akkor azt a magasziált csodát²⁶ talán a mi saját korunk tettereje felülmulta.²⁷ Mihelyt Mahomet a felső kikötőt megrakta egy hajóhaddal és egy hadsereggel, a legszűkebb részében ötven rőfnyi széles és száz rőfnyi hosszú hidat vagyis inkább gátat épített; e célból alapot rakatott le hordókból, melyeket gerendákkal összeköttetett, vaskapcsokkal együvé lánczoltatott és felül egy erős pallóval befedett. Ezen úszó telepre fölvenszoltatta legnagyobb ágyúinak egyikét, míg a nyolczvan gálya csapatokkal és ostromlétrákkal a leghozzáférhetőbb oldalhoz közeledett, ahhoz, melyet egykor a latin hódítók ostrommal bevettek volt. Megvádolták a keresztények lomhaságát, a miért a még nem kész műveket el nem pusztították; csakhogy az ő tüzöket legyőzte és elnémította egy különb tűz, ámbár egy éjjel megkísérlették a szultánnak hajóit és hidját fölégetni. De ébersége nem engedte őket közel jutni: legelső gályáikat a törökök vagy el-ülyesztették, vagy el-

²⁶ Lehet, hogy egy kandióta görög ember, a ki a velenceieknél egy hasonló vállalkozás alkalmával szolgált, volt Mahomet tanácsadója és eszköze.

²⁷ Az angol hajózásokra gondolok a Kanadai tavakon, 1776. és 1777. években, a melyek annyi munkába kerültek és oly keveset értek.

foglalták, negyven ifjút, Itália és Görögország levitézbbjeit foglyul ejtettek és a szultán parancsára kegyetlenül fölkoncizoltak; bár megtorlásképen a keresztények kétszáz török foglynak levágott fejét rakták ki a közszemlére a gaton, a császár fájdalmát ez nem érintette. Negyven napi ostrom után Konstantinápoly sorsa nem volt többé elhárítható. A tetemesen leapadt őrséget a kettős támadás kimerítette; a várerődítéseket, melyek századokon át minden ellenséges erőnek ellentállottak vala, az ozmán ágyúk minden oldalról összelődőzték; a várfalakon több rést nyitottak és a Romanus-kapu közelében már négy tornyot a földdel egyenlővé tettek. Hogy a gyenge és zendülő csapatait megfizethesse, kénytelennek látta magát Konstantin a templomokat a négyszeres visszatérítés ígérete mellett kifosztani és ez a gáztett az unió ellenségeinek újabb ürügyeket szolgáltatott, hogy őt szemrehányásaikkal elhalmozzák. A meghasonlás szelleme gyengíté a keresztény hadak maradványát; a genuai és velencei segédc csapatok a hadakozásnál magoknak elsőbbséget követeltek, Justiniani és a főadmirális, kinek féltékenységét a közös veszedelem sem mérsékelte, árulással és gyávasággal vádolták egymást.

Konstantinápoly ostroma alatt néha kiejtették ezeket a szavakat: béke és megadás, sőt többször követségeket is cseréltek a tábor és a

város között ²⁸ A görög császár, a kit a balsors megalázott, bármely a vallással és császári méltóságával csak némikép összeegyeztethető föltételel elfogadott volna. A török szultán kimélni akarta harczosainak vérét, de még inkább vágyott arra, hogy Byzancz kincseit a maga számára biztosítsa; azért tehát szent kötelességet vélt teljesíteni, midőn a gyaurokat ama választás elé állította, vagy körülmetelés hadisarczczal, vagy halál. Mahomet kapzsiságát évi száz-ezer arany adó tán kielégítette volna, de becsvágya a kelet fővárosának birtokáért esengett; a császárt bő kárpótlással kínálta meg, a népet szabad türéssel vagy biztos elvonulással: ámde néhány sikertelen tárgyalás után kijelenté elhatározását, mely szerint Konstantinápolyban vagy trónt vagy sírt akar lelteni. Becsületérzés, valamint az általános gáncstól való félelem megtilták a Palaeologusnak, hogy a várost az ozmánoknak átengedje, azért tehát eltökélte magát, hogy kiállja a háború legszörnyűbb nyomorúságait. A szultán több napon át készült az ostromra és némi haladékot nyujtott azonfölül az ő kedvencz tudománya, a csillagjóslás, mely a szerencsés és végzetes órát május huszon-

²⁸ Khalkondyles és Dukas eltérnek egymástól az alkudozások idejére és körülményeire vonatkozólag, és mert ezek különben sem voltak sem dicsők, sem célravezetők, a hű Phranza magát a fejedelmet megkimélte a megadás gondolatával.

kilenczedikére határozta. Huszonhetedikén este kiadta utolsó parancsait, és maga köré gyűjtven hadvezéreit, hirnököket küldött szét a táborban, kiknek a veszedelemmel teljes vállalat követelte kötelességeket és indító okait kellett hirül adniok. Zsarnoki kormánynak rettegés a legelső alapelve, fenyegetéseit pedig keleti stylben fejezte ki: a menekülők és szökevények, még ha madárszárnyaik volnának is, nem fogják az ő kérlelhetetlen igazságát elkerülni! Pasái és janicsárjai legnagyobbbrészt keresztény szülöktől származtak ugyan, de a török név dicsőségét szakadatlan örökbefogadások állandósították, tapasztalás szerint pedig az egyének lassankinti változása mellett egy légiónak, egy ezrednek vagy egy ódának a szellemét az utánzás és a fegyelem fenn szokta tartani. A muzulmánokat megintették, hogy lelköket imával, testöket hét mosással a szent harcra előkészítvén a következő nap elteltéig minden eledeltől tartózkodjanak. Egy sereg dervis fölkereste a sátrakat, hogy eltöltsék a katonák lelkét a vértanúság utáni vágygyal és azzal a bizalommal, hogy majdan a paradicsom folyói és kertjei között fekete szemű szüzek karjaiban örök ifjúságot fognak élvezni. Azonban Mahomet főleg földi és látható jutalmak hatására számított. Kettős zsoldot ígért a diadalmas csapatoknak; «a város és az épületek,» így hirdette ki Mahomet, «az enyéim; de a ti vitézségteknek hagyom a fog-

lyokat és a prédát, az arany és szépség kincseit: hadd gazdagodjatok és boldoguljatok! Számos tartománya van birodalmamnak; a rettenthetetlen vitézé, a ki első hágja meg Konstantinápoly falait, legyen a legszebb és leggazdagabbnak a helytartói állása, hálám pedig az ő méltóságait és szerencsejavitait a tulajdon várakozásait meghaladó mértékben fogja fölemelni.» Ezek a sokféle és hatalmas indító okok a törökök között általános nekihevülést gerjesztettek halálmegvetéssel és harczdühhel; a tábor visszhangzott a muzulmánok kiáltásától: «Isten, isten, csak egy isten van és Mahomet az isten apostola!»²⁹ Galatától a hét toronyig a tengert s a partot éjjeli őrüzeik fénye világította meg

Egészen más volt a keresztények helyzete, a kik hangos és tehetetlen panaszaikkal gyászolták önhibájukat vagy vétkeik büntetését. Ünnepi proccesszióban körülhordozták a boldogságos Szűz menyeyi képét, ámde isteni oltalmazójuk süket volt panaszaik iránt; vádolták a császárt makacsságáért, a melylyel a várost idején átengedni vonakodott, előre érezték sorsuknak borzalmait és gyáva önmegadással sóvárogtak a török járom nyugalma és biztonsága után.

²⁹ Phranza ingerült a muzulmánok eme kiáltásai fölött, nem az isten, hanem a próféta emlegetése miatt; Voltairenek jámbor buzgalma szertelen, sőt nevetséges.

A legelőkelőbb görögöket és a legvitézebb szövetségeseket a palotába idézték, hogy május huszonnyolczadikának estéjén az általános ostrom kötelességei és veszedelmeire előkészüljenek. Palaeologus utolsó szavai a római birodalom gyászbeszédje valának;⁸⁰ ebben kérve kérte őket s igyekezett hasztalanul beléjük oltani azt a reményt, a mely a tulajdon keblében már kialudott volt. Ezen a világon minden komor és kilátástalan volt, és sem az evangéliom, sem az egyház nem ígért fényes jutalmat azoknak a hősöknek, a kik a hazáért meghalnak. De a fejedelmök példája és az ostrom szorongattatása ezeket a harczosokat a kétségbesés bátorságával fegyverezte föl; Phranza, a ki maga is ott volt a gyászoló gyülekezésben, hazafiúi érzéssel írja le a megható jelenetet. Zokogtak, ölelkeztek és nem tekintve sem családjukat, sem földi javaikat, fölálodozták életöket; mindegyik parancsnok ment a maga helyére és egész éjjel át szorgosan és aggodalommal teljesen őrködött a sáncon. A császár egynehány hű társával a Sofiaszékesegyházba ment, melynek pár óra mulva mecsetté kellett átváltoznia, és áhítattal, könyek

⁸⁰ Attól tartok, hogy Phranza maga szerkesztette ezt a beszédet, oly annyira emlékeztet a prédikációra és a kolostorra, hogy majdnem kétségbe vonom, hogy Konstantin mondotta volna el. Leonardus más beszédet tesz a szájába, a melyben tisztességtudóan a latin segédcapatokhoz fordul.

és imák között vették magokhoz az urvacsora szentségét. Rövid ideig pihent a palotában, mely lármától és jajkiáltástól visszhangzott és mindnyájuktól, a kiket talán megbántott, bocsánatot kért;³¹ azután lóra ülven fölkereste az őrséget és az ellenség mozdulatait vizsgálta. Az utolsó Konstantin szorongattatása és bukása dicsőbb, mint a byzanczi császárok hosszan tartott szerencséje.

A sötétség zavarában a támadó néha győzhet; de ennél a nagy és általános ostromnál Mahometet katonai belátása és astrologikus jóslata arra indították, hogy bevárja az emlékezetes május huszonkilencedikének reggelét. Az előző éjjelt hatalmasan fölhasználták; a csapatok, ágyúk és rőzsék az árok széléig közeledtek, mely sok helyen sik és sima fölületet nyújtott egészen a résig, nyolczvan gályája pedig orrával és ostromlétráival csaknem a kikötőnek már alig ellentállásképes falait surolta. Halálbüntetés terbe alatt hallgatás volt parancsolva; azonban a mozgás és hang természeti törvényei persze nem engedelmeskednek a fegyelem- vagy félelemnek; bár minden egyes ember a hangját visszafojtotta és lépteit mérsékelte, ezeknek a

³¹ Ez az önmegalázás, melyet néha a jámborság haladkló fejedelmektől kicsikart, továbbfejlődése az evangéliom tanának a sértések megbocsátásáról; könnyebb 490-szer megbocsátani, mint egyetlenegyszer az alantastól bocsánatot kérni.

a marsolása és munkája mulhatatlanul sajátságos zajt kellett hogy előidézzon, mely egészen a toronyörök füléig elhatott. Virradatkor a törökök, a nélkül hogy ágyúlövessel a szokásos jelt megadták volna, megtámadták a várost vizen és szárazon, támadó vonaluk sűrűsége és szakadatlansága összegubanczozott vagy összesodrott gomolyaghoz volt hasonló.³² A legelső sorokat a sereg sópredéke alkotta, egy önkéntes csapat, mely minden rend és kommandó nélkül harczolt, tehetetlen aggastyánok és gyermekek, parasztok és csavargók, kik mindnyájan prédalés vagy a vértanúság elnyerése reményében tódultak vala a táborba. Általános előrehajtással a falak felé szorították őket; a felmászásban legvakmerőbbeket tüstént ismét letaszították, a keresztények egyetlen nyílveszejöket, egyetlen golyójukat sem pazarolták el hatás nélkül a sűrű tömegek ellen. Amde erejüket és lövőkészletüket ez a fárasztó védelem hamar kimerítette, az árok az agyonverték hulláival telt meg, melyekben társaik lábnyomait lehetett látni, úgy hogy ennek a feláldozott elővédnek a halála hasznosabb volt életöknél. Most az anatóliai és romániai csapatokat vezényelték a magok pasái

³² Dukas a tízezer testőr, valamint a matrózok és tengerészkatonákon kívül 250.000 emberre becsüli az általános ostromban részt vett törökök számát, lovasokban és gyalogosokban.

és szándékjai a támadásra; sikerök váltakozó és kétes volt, de két órai makacs küzdelem után megtartották és fölhasználták a görögök kivívott előnyüket s hallható volt a császár szava, a ki katonáit bátorította, hogy egy utolsó erőfeszítéssel fejezzék be a haza fölszabadítását. Ebben a végzetes pillanatban ott termettek a janicsárok, frissen, erősen, ellenállhatatlanul. A szultán maga lóháton, kezében vasbuzogánnyal, vitéségök tanuja és bírója; tízezer házi csapatbeli testőrtől körülvéve, a kiket döntő pillanatokra tartott fen magának, intézte éles szemével és dörgő hangjával a csata folyását. Számos igazságügyi szolgája a vonal mögött volt fölállítva hogy a harcosokat tüzeljék, fékezzék, büntessék, és ha elől veszedelem tenyegetett, a megforduló menekülőket hátulról gyalázat és a kikerülhetetlen halál várta. A félelem és fájdalom jajkiáltását a dobok, trombiták, czintányérok harci zenéje túlharsogta és a tapasztalás bebizonyította, hogy a hangok mechanikai hatása az által, hogy a vérkeringést és az életerők működését gyorsítja, az embergépre jobban hat, mint az ész és a becsületérzés ékesszólása. Mindenfelől dörgött az ozmán tűzéréség a csatavonalokról, a gályákról és a hidakról, és a tábor meg a város, a görögök meg a törökök egy nagy füstfelhőbe voltak burkolva, melyet csak a római birodalom végleges fölszabadítása vagy földülése oszlatott el. A hősök párvia-

dalai, minőket a történelem vagy a rege elbeszél, táplálják a mi fantáziánkat és fölkorbácsolják érzelmeinket, a háború ügyes mozdulatai pedig a mi szellemünket oktathatják és egy szükséges, ha mindjárt kártékony tudományt tökéletesbíthetnek. Azonban egy általános ostrom egyforma és rút leírásában minden csak vér, iszonyat és zavar és én nem is próbálok egy három századnyi³³ és ezer mértföldnyi távolságból egy színjátékot leírni, a melynek nem lehettek nézői és a melynek részesei magok sem voltak képesek arról magoknak helyes vagy megfelelő fogalmat alkotni.

Konstantinápoly közvetlen elvesztését annak a golyónak vagy nyílnek lehet tulajdonítani, a mely Justiniani János pánczélekeztyűjét átfúrta. A vér látása és a kimondhatatlan fájdalom megtörték a vezér bátorságát, a kinek fegyverei és rendszabályai a városnak legerősebb bástyája valának. Midőn helyét elhagyta, hogy sebészt keressen, a fáradhatatlan császár észrevévén menekülését megállította. «A sebed könnyű,» kiáltá Palaeologus, «a veszély fenyegető, jelentéted nélkülözhetetlen, hát merre akarsz szökni?» «Ugyanazon az úton», felelte a remegő genuai, «melyet Isten a törököknek megnyitott» és ezzel gyorsan eltávozott a belső falnak egyik részén keresztül. Ezzel a gyáva cselekedetével be-

³³ Most már 460 évnyi.

szennyezte harczias életpályájának becsületét, és azt a kevés napot, melyet még Galatában vagy Chios szigetén élt, mind a maga, mind a világnak szemrehányásai elkészerítették.³⁴ A latin segédcsoportok legnagyobb része követte a példáját, s a védelem éppen abban a pillanatban ernyed el, midőn a támadást kettőzött erővel intézték a város ellen. Az ozmánok száma a keresztényekét ötven-, sőt tán százszorosan fölülmúlta, a kettős falakat az ágyúk már rommá lötték; több mértföldnyi területben kellett egy-pár helyet keresni, melyek könnyebben hozzáférhetők vagy gyengébben megvédve valának, és ha az ostromlók csak egyetlenegy ponton be tudtak hatolni, az egész város menthetetlenül el volt veszve. Az első, a ki a szultán jutalmát megérdemelte. Hasszán janicsár volt, egy óriási termetű és erejű ember. Karddal az egyik, paizzsal a másik kezében fölmászott a külső erődre; de ama harmincz janicsárból, a kik az ő vitézségével versenyeztek, tizennyolcz ennél a merész vállalkozásnál elesett. Hasszán tizenkettő magával fölért a csúcsra; az óriás a sánczról lezuhant, mire az egyik térdén fölvészorgott, de

³⁴ Phranza a maga és az egész nép érzelmeit tolmácsolta, midőn Justiniani szökését oly szigorúan elítélte. Dukés enyhébben bánt vele, de chiosi Leonardus mély és friss felháborodással bélyegzi meg. A genuaiak különben egész keleti politikájukban mindig gyanusak és sokszor bűnösök valának.

újra az egész nyil- és kőzápor által letaszította. Azonban vakmerősége bebizonyította, hogy ez a hőstette lehetséges volt; a falakat és toronyokat egy pillanat alatt megszállotta egy török csapat, a görögök pedig előnyös állásukból kiszorítva az egyre szaporodó el'enségektől leverettek. Sokáig látták ezek között a császárt,³⁵ a ki egy hadvezér és katona minden kötelességét teljesítette, mígnem elvesztették őt szem elől. A nemesek, a kik körüliötte harczoltak, végső lehelletökig megőrizték a Palaeologus és Cantacuzenus becsületes neveiket: hallották, midőn mély szomorúsággal kiáltotta: «nincs itt keresztény, a ki a fejemet levágná?»³⁶ az volt végső aggodalma, hogy élve talál a hitetlenek kezeibe jutni.³⁷ Okos számítással eldobta Konstantin magától a bibort; ott esett el a zavarban idegen kéztől, tetemét egész hegye az agyonverteknek temette be. Halálával megszűnt minden ellentállás és rend; a görögök a város felé futottak, sokan a szent Romanus-kapu szűk

³⁵ Dukas szerint török katonák terítették le őt két csapással; Khalkondyles szerint a vállán megsebesítettven a kapu alatt agyontiporták őt.

³⁶ Sdondanus, lelki üdvösségét remélve, ezt a kívánságát az öngyilkosság bűnétől megtisztítani igyekszik.

³⁷ Leonardus helyesen jegyzi meg, hogy a törökök, ha a császárt fölismerték volna, bizonyára mindent elkövettek volna, hogy egy a szultánnak annyira kedves foglyot megmentsenek és biztonságba helyezzenek.

utczáján agyonnyomattak vagy megfojtattak. A győzelmes törökök a belső fal résén keresztül rohantak be a városba; alig nyomultak előre az utczákon, midőn hozzájuk csatlakoztak a testvéreik, kik az alatt a Fanár-kaput vették be a kikötő felől.³⁸ Az üldözés első hevében mintegy kétezer keresztényt koncizoltak föl; de a kapzsiság csakhamar lebirta a vérengzést, magok a győzők bevallották, hogy mindjárt gyakoroltak volna kegyelmet, ha a császár és válogatott seregének vitézsége nem készítette volna őket elő arra, hogy a főváros minden egyes kerületében hason ellenállásra fognak akadni. Így történt, hogy Konstantinápoly, mely Chosroës, a khagán és a khalifák hatalmával daczolt, ötvenhárom napi ostrom után II. Mahomet fegyverei által menthetetlenül leigáztatott. A latin hódítók csak a birodalmat buktatták meg, a muzulmán hódítók ellenben a keresztény vallást is lábba taposták.³⁹

A szerencsétlenség híre gyors szárnyakon repül; mégis akkora volt Konstantinápoly kiterjedése, hogy a távolabb fekvő városnegyedek pár

³⁸ Cantemir szerint a keresztény hajók ezt a támadást a kikötő elején fölfogták és egy ideig föltartóztatták.

³⁹ Khalkhodyles balgán föltételezi, hogy az ázsiai hordák Konstantinápolyt kifosztogatták a régi Trója sanyarúságainak megboszulása végett, a 15. századbeli grammatikusok pedig boldogok, a miért az otromba török elnevezést a klasszikus Teuceri-re változtatták.

perczig veszedelmők boldog tudatlanságában maradhattak.⁴⁰ De az általános rémület, az önző vagy hazafias érzelmek túlfeszültsége, a lárma és ágyúdőrej közepette *álmatlanul* kellett az éjnek és reggelnek eltélnie, én legalább nem hiszem el, hogy a janicsárok több görög hölgyet egészséges és nyugodt szendergésből keltettek volna föl. A mint a közszerencsétlenség köztudomássá vált, tüstént elhagyták a házakat és a kolostorokat és a remegő lakosok az utczákon mint valamely bátortalan birkanyáj tolongtak, mintha az összehalmozott gyengeség erőt adna, vagy pedig abban a hiú reményben, hogy az egyesek a nagy tömegben biztonságban lesznek és láthatatlanok. A főváros minden részéből tödultak a Sófia-templomba; egy óra alatt a szentélyeket, a chorust, a hajót, a felső és alsó karzatokat atyák és férjek, nők és gyermekek, papok, szerzetesek és apácák tömege töltötte meg; a kapukat belülről eltorlaszolták és oltalmat kerestek a szent dómban, a melyet még röviddel ezelőtt mint istentelen és megszenstelenített épületet megútáltak. Rendületlen bizalmukat egy ábrándozó- vagy csalónak a jövővondülésére alapították: egy napon be fognak

⁴⁰ Midőn Cyrus Babylonra egy ünnep alkalmával rajtaütött, a könnyelmű lakosok a nagykiterjedésű városban csak bizonyos idő múlva tudták meg, hogy foglyul ejtettek. Hasonló esetet idéz Usher Jeremiás prófétából.

a törökök Konstantinápolyba törni és a rómaiakat a Konstantin oszlopáig a sz. Sófia-templom előtti téren üldözni; de ez lesz minden nyomorúságoknak vége, mert az égoőrl leszáll egy angyal karddal a kezében, ki a birodalmat az égi fegyverrel együtt át fogja adni egy az oszlop lábánál ülő szegény embernek, mondván: «Ime fogd ezt a kardot és boszuld meg az Úr népét!» Ezekre a buzdító szavakra a törökök tüstént megfutamodnak, a diadalmas rómaiak pedig kiűzik őket a nyugatról, egész Anatóliából Perzsia határáig. Ez alkalomból szidja Dukas kissé ábrándos módon, de sok igazsággal, a görögök egyenetlenségét és makacsságát. «Ha az angyal valóban megjelent volna,» kiált föl a történetíró, «s ha csakugyan kész lett volna ellenségeiteket megsemmisíteni, ha az unióba beleegyeztek, még akkor is, ebben a végzetes pillanatban, vagy elvetettétek volna biztonságtokat, vagy megcsaltátok volna isteneteket.»⁴¹

Mialatt a késedelmes angyal leszállását várták, a kapukat kívülről bezúzták fejszékkel és mert a törökök nem találtak ellentállásra, vér-

⁴¹ Ezt az élénk leírást Dukas adja, a kit két évvel később Lesbos fejedelme mint követet küldött a szultánhoz. Lesbos szigetének tíz évvel utóbb történt leigázásáig, alkalmasint tömve kellett lennie konstantinápolyi menekültekkel, a kik vigaszt találtak abban, hogy elmondhatják, de tán ki is színezhették egymás előtt szenvedéseiket.

rel be nem fecskendezett kezeikkel kiválogatták és biztonságba hozták foglyaikat. Fiatalság, szépség és a gazdagság látszata döntöttek a választásnál, magok között pedig a megelőzés, a személyes erő és a felső parancs határozott a tulajdonjoga fölött. Alig egy óra alatt megkötözték a férfi foglyokat kötelekkel, a női foglyokat fátylaikkal és öveikkel. A senatorokat rabszolgáikkal, a főpapokat a templomi ajtónállókkal, a köznép-ből való fiatal embereket nemes származású szüzekkel lánczolták együvé, a kiknek arcza a nap és a legközelebbi rokonaik előtt láthatatlan maradt. Ebben az általános raboskodásban a társadalom összes rétegeit összekeverték, szétzakították a természet kötelékeit, a kérlelhetetlen katona pedig nem törődött sem az apa nyögésével, sem az anya könnyeivel, sem a gyermekek jajkiáltásával. Leghangosabban jajgattak az apácák, a kiket meztelen kebellet, kitárt kezekkel és szétbontott hajjal az oltárokról elragadtak és jámborságból elhisszük, hogy kevesen jöhettek kísértelbe, a hárem őrizetét a kolostorénak elébe tenni. E szerencsétlen görögöket, e háziállatokat rabszíjra fűzve porázonként nyerseséggel hajtották az utczákon keresztül és mert a győzők égtek a vágytól, hogy még több préda megkaparintására visszatérhessenek, reszkető lépteiket fenyegetésekkel és ütlegekkel meggyorsították. Hasonló rablást vittek véghez egy és ugyanazon órában a főváros összes tem-

plomaiban és kolostoraiban, összes palotáiban és házaiban, semmiféle még oly szent, még oly félreeső ház sem volt képes a görögök személyét és vagyonát megvédeni. Ebből az elzüllött népből hatvanezer embernél többet hurczoltak el a városból a táborba vagy a hadihajókra, a hol urak szeszélye vagy érdeke szerint elcserélték vagy eladták őket és az ozmán birodalom távoli tartományaiba szórták szét rabszolgákként. Néhány nevezetes jellemet kell ezek közül föl említenünk. Phranza történetiró, első kamarás és a császár első titkára, családostul belekeveredett a közcsapásba. Négy évi sanyarú raboskodás után visszanyervén szabadságát, a következő télen Drinápolyba merészkedett, hogy nejét a mirbasitól vagy lovászmestertől, kiváltsa; két gyermekét azonban viruló ifjúságában és szépségében magának Mahometnek a használatára ragadták volt el. Phranza leánya meghalt a serailban, tan érintetlenül; tizenötéves fiát, ki többre becsülte a halált a gyalázatnál, császári kéjenczura sajátkezüleg leszúrta.⁴² Ilyen embertelen tettet bizonyára nem lehetett kiengesztelni azzal az izlésével és bőkezűségével, a melylyel egy görög matrónát két leányával Philelphusnak egy latin ódája következtében elbocsá-

⁴² Ezt Pranza maga írja, bár csak hirmondásból tudta meg a szerail rejtett zúgaiban végbement véres és tisztátalan jeleneteket.

tott.⁴³ Mahomet büszkeségét vagy kegyetlenségét egy római legátusnak foglyulejtése rendkívül kielégítette volna; ámde Isidor biboros ravaszul kijátszotta üldözőit és álruhában mint plebejus menekült Galatából.⁴⁴ A lánczot meg a külső kikötő bejáratát még az olasz kereskedelmi és hadihajók tartották megszállva. Ezek az ostrom alatt kimutatták vitézségöket, de most fölhasználták azt az időt, míg a török tengerészek a városban zsákmányolva szétszóródtak és visszavonultak. Midőn vitorláikat kifeszítették, a part tele volt rimánkodó és jajgató embertömegekkel: de a behajózásra csak kevés hajó állott rendelkezésre, azonfölül a genuaiak és velenceiek elsőbbséget adtak saját földieiknek, és eltávoztak Galata lakosai és a szultán minden hitegetései daczára, magukkal vivén drágaságaikat.

Nagy városok elesténél és fosztogatásánál a történetíró arra van kárhoytatva, hogy a mindennütt egyforma szerencsétlenségek történetét megismételje; hasonló hatásokat hasonló szenvedélyek idéznek elő és ha ezeknek a szenvedélyeknek azonfölül még szabad féket is eresztenek,

⁴³ Pedig ugyanez a költő Mohametet máskülönben az összes zsarnokok leggonoszabbja és legembertelenebbjének szidja.

⁴⁴ Állítólag akként menekült, hogy a biborkalapját egy tetemnek a fejére nyomta, mely levágatván diadalként nyilvánosan mutogattatott, mialatt maga a legátus mint értéktelen fogoly megvásároltatván, kiváltatott.

akkor fájdalom! nagyon kevés különbség van civilizált és vad emberek között. A törököket, bár vakbuzgóknak és gyűlölködőknek mondják őket, nem vádolják azzal, hogy a keresztények vérének akár pajkosságból, akár szertelenül ontották volna: ámde az ő elveik szerint, melyek az ó-kor elveivel azonosak valának, a legyőzöttek életét eljátszottnak tekintették, a győzőnek törvényes jutalma pedig mindkét nemű foglyainak rabszolgaságában, eladásában vagy váltságdíjában állott.⁴⁵ A szultán Konstantinápoly gazdagságát diadalmas csapatainak prédájára bocsátá, egy órai fosztogatás pedig sokkal jövedelmezőbb volt évek szorgalmánál. De most a zsákmány nem lett szabályszerűen elosztva, kinek-kinek a részét nem az ő érdeme határozta meg, sőt a a vitézség jutalmát ellopta a tábori csőcselék, mely pedig a harcz fáradalmait és veszélyeit elkerülte. A fosztogatás leírása sem szórakozást, sem okulást nem nyujtana; az elrablott főösszeget a birodalom végső inségében négy millió aranyra becsülték,⁴⁶ mely összegnek csak egy kis

⁴⁵ Busbeck valóságos kéjérettel tárgyalja a háború jogát és a rabszolgaság szokását a régiéknél és a törököknél.

⁴⁶ Ezt az összeget Leunclavius részletezte, de midőn az olaszokét 15, 20, 25, 50 ezer aranyban állapítja meg, alighanem elhagyott egy nullát, mert még ezzel a nullával is az idegen tulajdon alig haladja meg a fentebbi összegnek negyed részét.

része volt a velenceiek, genuaiak, florenczeiek és az ankonai kereskedők tulajdona. Ezeknek az idegeneknek a tőkéje gyorsan és folytonosan forgott; de a görögök gazdagságukat vagy a paloták és ruházatuk hiú pompájával mutogatták, vagy pedig arany és ezüst rudakból és régi pénzekből álló kincs gyanánt mélyen elásták a földbe, nehogy esetleg a haza védelmére tőlük elszedjék. A kolostorok és templomok megszenteltelenítése és kifosztása tragikus panaszokat váltott ki. A Sófia-templom dómja, azé a földi menyországé, a kherubok tanyájáé, isten dicsőségének trónjáé,⁴⁷ megfosztott századok adományaitól, az innen elrablott arany, ezüst, gyöngy, ékszer, szentelt edények és a papi ruhák a legelvetemültebb módon emberi használatra fordítottak. Miután a szent képeket mindentől, a mi őket egy a jámborság iránt közömbös ember szemében értékessé tette, megfosztották, a vásznat vagy a fát szétszakították vagy szét-törték vagy elégették, vagy lábbal taposták vagy az istállóban és a konyhában a legocsmányabb czélokra fölhasználták. E galád tettekre egyébiránt már Konstantinápolynak latin hódítói adtak volt példát és az a bánásmód, melyben Krisztust, a boldogságos Szüzet és a szenteket a vétkező katolikusok részesítették, a hitbuzgó

⁴⁷ V. ö. Phranza lelkesült magasztalását és panaszát (műve III. 17. fejt.).

muzulmán szemeiben tán úgyis bálványimádás számba ment.⁴⁸ Egy bölcsész a helyett, hogy az általános lármához hozzájárulna, tán azt fogja mondani, hogy a művészetek hanyatlása korában a munka nem lehetett becsesebb magánál a múnél, és hogy a papok ravaszsága és a nép könnyenhivósége amúgy is csakhamar egy új sorát a jeleneteknek hívhatta volna életbe.⁴⁹ Komolyabban fogja a byzanczi könyvtárak elvesztését sajnálni, melyek az általános zavargásban elpusztultak vagy széthordattak: állítólag százszázhuszezer kézirat tűnt el;⁵⁰ tiz kötetet lehetett egyetlen aranyon megvásárolni és ugyanez a csúfos ár, mely talán sok volna egy egész polcz theológiáért, magában zárta Aristoteles és Homér összes műveit, a régi Görögország tudományának és irodalmának legnemesebb termékeit. Örömmel emlékszünk itt meg arról, hogy egy megbecsülhetetlen része ezeknek a klasszikus kincseknek Olaszországban biztos menedéket talált és hogy egy német város iparosai egy művészetet teremtettek, mely az idő és a barbárság pusztításával daczol.

Az emlékezetes május huszonkilencedikének

⁴⁸ Itt Gibbon alkalmasint a tulajdon protestáns fölfogását vitte át Mahometre.

⁴⁹ Ez is merőben protestáns fölfogás.

⁵⁰ Így mondja Laurus Quirinus egy 1453. évi jul. 15. kelt és V. Miklós pápához intézett levelében.

első órájától⁵¹ egész a nyolczadik óráig Konstantinápolyban zavar és rablás uralkodott és ugyanezen napon tartotta a szultán diadalmas bevonulását a városba a sz. Román-kapun át, vezérei, pasái, testőreitől kísérvé, kiknek mindegyike (byzanczi történetiró mondja) erős, mint Herkules, ügyes, mint Apolló, és a harczban tiz közönséges halandóval fölérő volt. A győző örömmel és csodálkozással nézte a székesegyházak és paloták ritka és ragyogó tüneményét, melyek a keleti építészet stíljétől annyira elütöttek. A hippodromban vagy Atmeidánban a három öszezsavart kigyó oszlopa vonta magára figyelmét és erejének bizonyosságául vasbuzogányával e sző nyek egyikének állkapczáját szétzúzta, mert a törökök a város bálványainak vagy talizmánjainak nézték őket. A Sófia-templom főkapuja előtt leszállott a lováról és oly féltékenyen őrizte dicsőségének ezen emlékét, hogy, midőn egy rajongó muzulmánt látott, a ki éppen a márványpadló szétkaparásával volt elfoglalva, ezt kardjával figyelmeztette, hogy a zsákmány és a foglyok a katonákéi, de a köz- és magánépületek a fejedelem számára tartattak fenn. Parancsára a keleti egyház metropolisát mecsetté alakították át; a drága ingó felszerel-

⁵¹ Konstantinápolyban a juliáni naptár volt használatban, mely éjfélről számítja az órákat, de Dukas úgy látzik napfelkeltétől számítja.

vényeket kivitték; a kereszteket leszedték, a falakat, melyek képekkel és mozaikokkal valának borítva, lesurolták, megtisztították és meztelen egyszerűségük állapotába visszahelyezték. Ugyanazon napon, vagy a rákövetkező pénteken fölment a muezzin vagy kikiáltó a legmagasabb toronyba, a honnan az Ezant vagyis fölhívást hirdette ki az isten és az ő próféája nevében; az imám prédikált, II. Mahomet pedig a Namazt vagyis hálaímát végezte ugyanannál a főoltárnál, melynél még csak nemrég az utolsó Caesar a keresztény mysteriumokat ünnepelte.⁵² A Sofia-templomtól Nagy Konstantin száz utódjának magasztos, most azonban pusztá, palotája felé lovagolt, mely pár óra alatt fosztatott meg minden császári fényétől. Szomorú szemlélete az emberi nagyság változandóságáról merülvén föl lelkében, elmondta azt a szép perzsa distichont: «A pók megszötte fonadékát a császári palotában, a bagoly pedig elhuhogta őrző danáját Afrasiab tornyain.»⁵³

⁵² A Sofia-templom átalakításáról szóló török leírást Cantemir közli, Phranza és Dukas keserűen panaszozzák. Érdekes az az ellentétes világítás, melyben ugyanazt a tárgyat a muzulmán és a keresztény látják.

⁵³ Ez a distichon, melyet Cantemir eredetiben közöl, ebben az alkalmaztatásában újabb szépséget nyert. Scipio Karthago romjain szintén elmondta Homér híres jövendölését. Ugyanez a nemeslelkű érzelem helyezte át a hódító lelkét a multba és a jövőbe.

De a lelke nem nyugodott, diadalát mindadig nem tartotta teljesnek, míg meg nem tudja, mi lett Konstantinból, megmenekült-e, elvan-e fogva, avagy elesett-e a csatában? Két janicsár igényt tartott a megölésének becsületére s az ezért járó jutalomra; a hullát megtalálták egy halom agyonvert ember között, a személyazonosságot a czipőibe beleszótt arany sasok bizonyíták; a görögök könnyes szemekkel ismerték föl elhúnyt császáruk fejét és miután Mahomet a véres diadaljelvényt közszemlére kitette volna,⁵⁴ ellenfelét tisztességesen eltemettette. A császár halála után Notares Lukács főadmirális⁵⁵ és a birodalom első ministere volt a legfontosabb hadifogoly. Midőn a maga személyét és kincseit a trón lépcsőjénél felkinálta, a szultán fölháborodva kérdezte tőle: «Hát miért nem fordítottad ezeket a kincseket a fejedelem és a haza védelmére?» mire a rabszolga felelé: «A tieid valának, az isten a te

⁵⁴ Nem hihetem, a mit Dukas följegyzett, hogy Mahomet a görög császár fejét körül küldözgette volna Perzsiába, Arábiába stb.; bizonyára beérte egy kevésbé embertelen diadaljelvényvel.

⁵⁵ Phranza személyes ellensége volt a főadmirálisnak; nem tudott iránta sem részvétet, sem bocsánatot érezni, sem életében, sem halála után, sem akkor, midőn önként visszavonult egy kolostorba. Dukas ellenben hajlandó őt vértanuként magasztalni és megsajnálni, a részrehajlatlan Khalkondyles előadásából sejtjük a görög összeesküvést.

számodra rendelte.» «Nos, ha az Isten az én számomra rendelte,» viszonzá a zsarnok, «hogyan merted tőlem egy hiábavaló és káros ellentállással oly sokáig megvonni?» A főadmirális az idegenek makacsságával és a török nagyvezirtől jött titkos buzdítással mentegeté magát, mire azután ebből a veszedelmes párbeszédből a kegyelem és védelem ígérete mellett elbocsáttatott. Mahomet olyan leereszkedő volt, hogy nejét, egy betegség és fájdalomtól lesujtott tisztes hercegasszonyt meglátogatta és gyengéd részvétellel szomorú sorsa iránt és fiúi tisztelettel megvigasztalta őt. Hasonló szelidséget tanusítva a legelőkelőbb állami tisztviselők iránt, a kik közül néhányan az ő saját költségén kiváltattak, pár napon át a legyőzött népetyja- és barátjának nyilvánítá magát. Ámde nagyon hamar megváltozott a kép; még eltávazása előtt a hippodromban patakokban folyt a legnemesebb hadifoglyainak a vére. Álnok kegyetlenségeiért a keresztények megátkozták őt; a főadmirális és két fiának kivégzését hősiessé vértanúságként színezték ki, halálát abbeli nemeskeblű vonakodásának tulajdonítván, hogy nem akarta gyermekeit a zsarnok kéjének teláldozni. Azonban egy byzáncki történetíró egy őrizetlen szót ejtett ki valami összeesküvésről, fölszabadításról és olasz segítségről; egy ilyen árulás lehet dicsőséggel teljes, de egy lázadó, a ki merészen kockáztatja életét, ezt joggal

eljátszotta, és nem lehet egy hódítót azért gáncsolni, a miért ellenségeit, a kikben tovább nem bízhatott, megsemmisíti. Junius tizennyolczadikán a győztes szultán, visszatért Drinápolyba és kikaczagta a keresztény fejedelmek üres üzeneit, a kik a keletrómai császárság bukásában a magok fenyegető veszedelmét látták.

Konstantinápoly meztelenre vetköztettetett, nem volt sem fejedelme, sem népe. De páratlan fekvésétől, mely egy nagy birodalom fővárosává destinálja, nem volt megfosztható: annak a helynek a geniusa mindenkor diadalmaskodni fog az idő és a szerencse viszontagságai fölött. Bursa és Drinápoly, az ozmánok régi székhelyei vidéki városokká süllyedtek, mert II. Mohamet a maga és utódjainak székvárosát ugyanarra az uralkodó pontra helyezte, a hol Konstantin ütötte volt föl tanyáját.⁵⁶ A galatai erődítéseket, mig a latinoknak oltalmat adhattak, bölcsen lerontatta, de a török ágyúk okozta rombolásokat nemsokára kijavíttatta, még augusztus hava előtt nagy mennyiségű meszet égettetett a főváros falainak helyreállítására. Minthogy a föld és az épületek tulajdona, akár köz- akár magánépületek, akár profánok, akár egyháziak valának, a hódítóra ment át, mindenek előtt a szerail vagyis palo-

⁵⁶ Konstantinápoly helyreállítását s a törökök építkezéseit bőven írja le Cantemir, Egy 1586. évi leírás szerint a fővárosban kevesebb muzulmán élt, mint keresztény vagy zsidó.

tájának fölépítésére egy angol mértföldnyi tért hasított ki a háromszög hegyéből. Itt a bőség és bujaság ölében látszott a grand signor (a hogyan az olaszok nyomatékosan nevezik) Európa és Ázsia fölött uralkodni; de a Bosporus partján az ő személye nem volt mindig biztos ellenséges hajóhad részéről való támadás elől. A Sófia-székesegyházat új mecseti minőségében nagy jövedelemmel látta el, magas minaretekkel koronázta meg és a muzulmánok áhítatára és üdülésére kertekkel és kutakkal vette körül. Ugyanezen mintára építette a dsamikat vagy császári mecseteket, a legelsőt az apostolok egyházának romjai és a görög császárok sirjai fölött. A város elfoglalása után való harmadnapon megnyitatta Abu Ayub vagy Jobnak a sirját, a ki az arabok első ostromában elesett, és kinek a sirja előtt az új szultánok a birodalom kardjával övedzik körül magokat. Konstantinápolyhoz a római történetirónak már semmi köze sincs; magam sem fogom a világi es istentiszteleti épületeket felsorolni, melyeket a török kényurak megszenségtelenítettek vagy fölépítettek; a lakosság gyorsan ujult meg; még szeptember hó vége előtt ötezer család költözött be Anatoliából és Romániából a császár parancsára, a ki halálbüntetés terhe alatt meghagyta, hogy a fővárosban telepedjenek le. Mahomet trónját muzulmán alattvalóinak száma és hűsége őrizte; de okos politikájával azon volt, hogy a görögök

maradványait összegyűjtse, és ezek vissza is tértek seregestül, mihelyt életök, jogaik és vallásuknak szabad gyakorlása felől biztosítottak. Patriárkájuk megválasztása és beiktatása körül a byzanci szertartást fölfrissítették és utánozták. Megelégedéssel vegyes rémülettel látták a szultánt a trónján; maga kézbesítette Gennadiusnak a görbe pásztorbotot, egyházi hivatalának jelvényét és vezette a patriarkát a szerail kapujáig, csótáros lovat ajándékozván neki és megparancsolván a vezéreinek és pasáinak, hogy őt a rezidenciájául kijelölt palotáig elkísérjék.⁵⁷ A konstantinápolyi templomokat fölosztották a két vallásfelekezet között, tüzetesen megállapítva határaikat, és míg ezeket Szelim, Mahomet unokája meg nem sértette, a görögök⁵⁸ hatvan esztendőnél tovább örvendettek ennek az egyenlő fölosztásnak. Fölbátorítva a diván ministerei által, kik a szultán fanatizmusát elhárítani óhajtották, a keresztény védő szónokok bátorkodtak fölemlíteni, hogy ez a fölosztás nem a nagylelkűség, hanem az igazságosság cselekedete volt, nem engedmény, hanem szerződés és hogy, ha a városnak egyik fele ostrommal

⁵⁷ De az már csakugyan bajosan hihető, hogy Mahomet ezzei a kath. formulával élt volna: «Sancta Trinitas, quae mihi donavit imperium, te in patriarcham novae Romae delegit.»

⁵⁸ Spondanus leírja a rabságot s a görög egyház belső egyenetlenségeit. Gennadius utódja a patriárkai széken kétségbeesésből egy kútba ugrott.

vétetett be, a másik fele egy szentesített kapitulációban biztában adta meg magát. Az eredeti szerződést persze a tűz elemészlette, de elvesztét három öreg janicsár tanuvallomásával pótolták, kik még emlékeztek a tárgyalásokra; megvásárolt esküjök Cantemir szerint többet nyom, mint ama kor történetiróinak föltétlen és egyhangú megegyezése.⁵⁹

A görög birodalomnak többi romjait Európában és Ázsiában a török fegyvereknek engedem át; csak a Konstantinápolyban uralkodott két utolsó dynasztiáról,⁶⁰ melyek a keletrómai birodalom hanyatlását és bukását befejezik, kell még egyet-mást elmondanom. Morea despotáit, Demetriust és Thomast,⁶¹ a Palaeologus nevet

⁵⁹ Cantemir a török történetirók egybehangzó előadására hivatkozik, a kik nem sértették volna meg az igazságot, hogy nemzeti dicsőségeket leszállítsák, miután tisztesebbnek tartatott, egy várost ostrommal venni be, mint kapitulációval. Mégis mondja Gibbon, kételkedem 1) ezen egyhangúságban, mert nem hoz föl nevet, a Leunclavius féle török évkönyvek pedig határozottan állítják, hogy Mahomet per vim foglalta el Konstantinápolyt, 2) lehet ugyanazon érvet ama korbéli görögök javára meg is fordítani, a kik ezt a tisztességes és üdvös szerződést nem felejtették volna el. Voltaire, mint rendesen, a törököket elébe teszi a keresztényeknek.

⁶⁰ A Komnénék genealogiájára és Trebizond bukására vonatkozólag Ducange ad fölvilágosítást. A montferrati Palaeologusok csak a következő században enyésztek el, de elfelejtették görög származásukat és rokonságukat.

⁶¹ A testvérek czivakodásait és szerencsétlenségeit leírják Phranza, Dukas és Rhalkondyles.

túlélő két fivért, Konstantin császár halála és a monarchia bukása megdöbbsentette. A védelemre való minden kilátás nélkül a sorsukban osztozkodni kívánó főrangú görögökkel együtt Olaszországban, hová az ozmánok ágyúdüreje el nem hatott, kerestek menedéket. Első aggodalmaikat eloszlatta ugyan a győzelmes szultán, a ki tizenkétezer arany évi adóval beérte, mialatt a szárazföldet és a szigeteket rabló módon átkutatta, és Moreának hét évi haladékat adott. Amde ez a haladék tele volt fájdalommal, viszálylyal és nyomorúsággal. A hexamiliont, vagyis a korinthusi földszoros falát, mely annyiszor fölépítettett és leromboltatott, háromszáz olasz ijász nem sokáig védelmezhetette; a törökök hatalmukba ejtvén Korinthus kulcsait, nyári rablóhadjárataikról nagy csapat rabszíjra fűzött foglyokkal és zsákmánynyal tertek vissza és a megalázott görögök panaszait egykedvűen és megvetéssel hallgatták. Az albánok, egy kóbor pásztor és rablónép, gyilkoltak és fosztogattak a félszigeten; a két despota egy szomszéd pasához folyamodott segítségért, ki a lázadást elfojtván értésükre adta, mint kell magokat ezentúl viselniök. De sem a vér köteléke, sem az ismételten az oltár előtt az úrvacsorára letett esküjök, sem a szükség erősebb kényszere nem tudta őket kibékíteni vagy a köztük dúló viszályt megszüntetni. Tűzzel-vassal pusztították egymás birtokát; a nyugatról kapott alamizsnát és segítséget pol-

gárháborúban eltékozolván, hatalmukat csak tömeges és önkénytes kivégzésekre használták föl. A gyengébb versenytárs szorultságában és boszútól lihegve az ő legfőbb urokhöz fordult segítségért. Mahomet pedig, a mint a boszú idejét elérkezettnek látta, Demetrius pártját fogva ellenállhatatlan hatalommal vonult be Moreába. Miután a szultán Spartát megszállotta, mondá: «Te gyenge vagy arra, hogy ezt a nyugtalan tartományt megfékezzed; magam mellé veszem a leányodat, te pedig életed hátralevő részét biztonságban és tisztességben töltheted.» Demetrius nyögve engedelmeskedett, átadta leányát és várait és Drinápoliba követé uralkodóját és vejét, a maga és kíséretének fentartására pedig Thrácziaiban egy várost kapott a közel fekvő Imbros, Lemnos és Szamothrake szigetekkel.

A következő évben már társa akadt a szerencsétlenségben, a Komnen-ház utolsó sarjadéka, a ki Konstantinápolynak a latinok által történt elfoglalása után egy új országot alapított volt a fekete tenger partjain.⁶² Mahomet anatóliai hódításai közben egy hajóhaddal és hadsereggel körülzárta Dávidnak fővárosát, a ki Trebizond császárjának merte magát czimezni és az egész alkudozása ebben a rövid és határozott kérdésben állott: «Életedet és kincseidet

⁶² Trebisond elfoglalását leírják Khalkondyles, Dukas, Phranza és Cantemir.

akarod-e biztosítani, átadván királyságodat? avagy inkább el akarod-e játszani királyságodat kincseiddel és életeddel együtt?» A gyenge Komnent teljes megadásra birták nemcsak a saját aggodalmai, hanem egy mohamedán szomszédjának a példája is, t. i. Sinope fejedelméé,⁶³ a ki hasonló fölszólításra egy megerősített várost száz ágyúval és tiz-tizenkétezer katonával adott át. A trebizondi kapituláció hűségesen hajtattott végre, a császárt családostul egy romániai várkastélyba szállították; de a hódító, egy a perzsa királylyal állítólag folytatott levelezése miatt, Davidot a Komnenek egész nemzetségével együtt fölládozta a saját féltékenységének vagy kapzsiságának. Épp oly kevéssé védhette meg sokaig az atyai név a boldogtalan Demetriust a száműzetéstől és vagyonkobzástól; aljas alázatossága a szultán szánalmát és megvetését kelté föl; barátjai Konstantinápolyba helyeztettek át, inséget pedig ötvenezer aspernyi évjáradékkal enyhítették, míg a szerzetesi ruha és egy késő halál ezt a Palaeologust az ő földi urától meg nem szabadította. Bajos eldönteni, vajjon Demetrius rabsága, vagy fivérének, Thomasnak kivándorlása volt-e dicstelenebb.⁶⁴ Morea meghódításakor

⁶³ Izmael bég, Sinope fejedelmének 200,000 arany jövedelme volt (főkép rézbányákból), a város 60,000 lakost számlált.

⁶⁴ Spondanus elmondja Thomas despota megérkezését és fogadtatását Rómában (1461. évben).

a despota mindenökből kifosztott néhány párt-hívével együtt Korfuba és innen Olaszországba menekült: neve, szenvedései és András apostol feje adtak neki igényt a Vatikán vendégszeretetére, nyomorát a pápától és a bibornokoktól kapott halezer korona évpénz hosszabbíták meg. Két fia, András és Mánuel, Olaszországban neveltettek föl; de a legidősbiket, kit ellenségei megvetettek, barátjai alkalmatlan tehernek tekintettek, megbecsteleníté az ő életmódjának aljassága és az ő házassága. Czimét,⁶⁵ mely egyedüli öröksége volt, egymásután eladta Franciaország és Arragonia királyainak. Muló szerencséje idején VIII. Károly francia király arra vágyott, hogy a keleti császárságot a nápolyi királysággal egyesítse; egy nyilvános ünnepség alkalmával fölvette az Augustus nevet és a bibort; a görögök örültek, a törökök pedig remegtek a francia lovagság közeledtétől.⁶⁶ Palaeologus Mánuel, a második fiú arra csábította magát, hogy hazáját viszontlássá; visszatérte a portának kellemes lehetett, de semmikép sem

⁶⁵ T. i. a konstantinápolyi és trebizondei császár czimét, egy 1434. szept. 6. kelt okmány tanusága szerint, átruházta Palaeologus András despota a francia királyra.

⁶⁶ Comines Fülöp örömmel sorolja föl a görögök számát, a kik a felkelésre készek valának, a tengeri út mindössze 60 mértföld, Valonától Konstantinápolyig csak 18 napi távolság stb.

veszedelmes; Konstantinápolyban biztonságban és jólétben tartották őt és egy keresztényekből és muzulmánokból álló díszküldöttség kísérte a sirjába. Ha vannak olyan nemes állatok, melyek szelidített állapotban nem szaporodnak, akkor a császári ház utolsó sarja egy alsóbb fajta-hoz tartozott; két szép nőt fogadott el a szultán bőkezűségéből, az őt túlélő fia pedig egy török rabszolga viseletében és vallásában merült el.

Konstantinápoly jelentőségét érezték és túlozták a nyugaton, a midőn elveszett. V. Miklós pápaságára nézve, bármilyen békés és szerencsés volt is, a keletrómai császárság bukását szégyenfoltnak tartották, a latinok fájdalmát és megdöbbenését pedig újra élesztette vagy legalább föléleszteni látszott a kereszties hadjáratok régi lelkesedése. A nyugat egyik legtávolabb országában Fülöp, burgundi herceg, Lislebe (Flandriában) összehívta a főnemeseket, és a tantáziájuknak és érzelmeiknek megfelelő díszfelvonulást rendezett. Az ünnepi lakoma alatt egy óriási szaraczen ember lépett a csarnokba utánzott elefántot vezetvén, a hátán sátorral; egy gyászruhás matróna, a vallás, szállott le a sátorból; elnyomatását panaszolta és védőinek lanyhaságát okolta; az arany gyapjú főhírnöke élő fáczánnal az öklén előlépve ezt a lovagság szertartásai szerint átadta a hercegnek. Erre a rendkívüli fölhívásra Fülöp, egy bölcs és agg

uralkodó, megígéri, hogy hadait személyesen vezeti szent háborúba a törökök ellen; a gyülekezet bárói és lovagjai utánozták a példát; megesküdtek az istenre a boldogságos Szüzre, a szentekre, a hölgyekre és a fácánra, külön fogadalmaik pedig szintoly túlzottak, mint általános megerősítő esküjük. De a fogadalom beváltását az események valamely jövődöbeli külső fordulatától tették függővé és így a burgundi herczeg tizenkét esztendőn át egészen az utolsó lehelletéig lelkiismeretesen és tán őszintén az indulás előestéjén lehetett. Ha minden kebel ugyanazon lelkesedéstől izzott, a keresztények egyesülése vitézségökkel egybehangzott, és ha minden ország kezdve Svédországtól⁶⁷ Nápolyig a megtefeleő számban lovasságot és gyalogságot, embert és pénzt áldozott volna, akkor Konstantinápolyt nagyon valószínűen föl-szabadították s a törököket a Hellesponton át az Euphrat mögé visszakergették volna. De a császár titkára Aeneas Sylvius,⁶⁸ egy igazi államférfi és szónok, a ki minden levelét fogalmazta és minden gyülekezetben jelen volt, a

⁶⁷ Svéd-, Góth- és Finnországnak 1.800.000 harczképes férfia volt, s így ezek az országok akkoron népesebbek valának, mint most.

⁶⁸ Spondanus az 1454. évre vonatkozólag Aeneas Sylviusból Europa akkori közállapotát ismerteti. Ezen értékes krónikás az olasz Muratorival együtt 1453-tól 1481-ig sorolják fel az eseményeket.

saját tapasztalásából írja le a kereszténység vonakodását és szellemét. «Egy test fej nélkül,» úgymond, «egy köztársaság törvények és hatóságok nélkül. A pápa és a császár mint büszke czimek — fényes példányképekként ragyoghatnak ugyan, ámde nincs módjukban parancsolniok és nincs, ki nekik engedelmeskednék; minden országnak van külön fejedelme és minden fejedelemnek külön érdeke. Mely ékesszólás tudna annyi kedvetlen és ellenséges hatalmat egy közös zászló alatt egyesíteni? És ha fegyveresen gyülekeznének is, ki merné a fővezérletet átvenni? Hogyan lehetne a rendet, a fegyelmet föntartani? Ki vállalna el ekkora óriási tömegnek az ellátását? Ki értené meg különböző nyelveiket vagy igazgatná furcsa és összeegyeztethetetlen szokásaikat? Melyik halandó tudná az angolokat a francziákkal, Genuát Arragoniával, a németeket a magyarokkal és csehekkel kibékíteni? Ha kevesen mennek a szent háborúba, legyőzik őket a hitetlenek, ha nagyszámú hadak, a saját súlyok és egyenetlenségök.» És mégis ugyanaz az Aeneas Sylvius, mint II. Pius pápa, egész életén át a törökök ellen indítandó háború létrehozásán fáradozott. A mantuai zsinaton csakugyan sikerült ál- vagy gyarló lelkesedés szikráit gyújtani; midőn azonban a pápa Ankonába érkezett, hogy magát a hadakkal együtt behajózza, az elvállalt kötelezettségek elpárologtak mentegetődzésekké; a meghatározott naphól bi-

zonytalan határidő lett, és összes igazi harczosai egypár német zarándokból állottak, a kiket búcsúkkal és alamizsnával el kellett bocsátania. A jövővel mit sem törődve az ő utódjai, valamint az olasz hatalmasságok jelenlegi és honi becsvágyó tervekbe bonyolódtak, és minden dolognak a látszólagos nagyságát közelsége vagy távolsága szerint mérték. Érdekeiknek egy kevésbé szűkkeblű megfontolása megtanította volna őket arra, hogy védő- vagy tengeri háborút folytassanak a közös ellenséggel és ha Skander béget és az ő vitéz albániait támogatják, valószínűleg elejét vehették volna a törökök későbbi betörésének a nápolyi királyságba. Otranto ostroma és fosztogatása a törökök által általános megdöbbenést keltett, Sixtus pápa már menekülni készül az Alpeseken át, midőn a zivatar II. Mahomet halálával, az ő élete ötvenegyedik évében hirtelen eloszlott. Magasra törő lelke Olaszország meghódítására vágyott; egy erős városa és széleskiterjedésű kikötője már volt, szeretne volna egy és ugyanazon uralkodást az új és a régi Róma diadaljeleivel földiszitve látni!

OSZK

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Alapította Gyulai Pál. Szerkeszti Heinrich Gusztáv.

Hazai és külföldi írók regényei és elbeszélései; versek színművek és ismeretterjesztő művek.

- 1676—1677. **Lord Byron.** *Transformatio* (Deformed Transformed). Dráma. Fordította *Mayné Marczali Erzsi.*
- 1678—1679. **Schopenhauer Artur.** A zene esztétikája. Fordította *Bogáti Adolf.*
- 1680—1681. **Erkko János Henrik.** Ajno. Színmű öt felvonásban. Finnből fordította *Somkuti.*
- 1682—1684. **Echegaray József.** Folt, a mely tisztít. Dráma négy felvonásban. Spanyol eredetiből fordította *Patthy Károly.*
- 1685—1688. **Szigligeti Ede.** Gritti. Eredeti szomorujáték öt felvonásban. Kiadta és bevezette *Morvay Győző.*
- 1689—1692. **Fraknoi Vilmos.** Szilágyi Mihály Mátyás király nagybátyja.
- 1693—1698. **Giovanni Boccaccio.** Fiammetta. Boccaccio születésének 600-ik évfordulójára olaszból fordította *Cs. Papp József.*
- 1669—1705. **Ludwig Ottó.** Ég és föld között. Fordította *Minder Gyula.*
1706. **Péterfy Jenő.** Petőfi Sándorról. Németből fordította *Dr. B Lajos.*
- 1707—1716. **Carlyle Tamás.** Sartor Resartus Teufelsdröckh professzor élete és tanai. Angolból fordította *Tankó Béla.*
- 1717—1720. **Joost van den Vondel.** Lucifer. Szomorujáték öt felvonásban. Hollandus eredetiből fordította *Dr. Nagy Zsigmond.*
- 1721—1722. **Lenau Miklós.** Don Juan. Drámai költemény. Fordította *Dr. Lóvi József.*
- 1723—1725. **II. József válogatott levelei.** Fordította *Supka Géza dr.*
- 1726—1728. **Strindberg.** Utópiák a valóságban. (Utopier i Verkligheten). Svédből *Leffler Béla.*
- 1729—1731. **Macaulay.** William Pitt. Fordította *Kállay Béni.*
- 1732—1733. **Gibbon.** Konstantinápoly eleste 1453-ban. Fordította *Dr. Bozóky Alajos.*
- 1734—1736. **II. Edvárd király Marlowe Kristóf tragédiája.** Fordította *Dr. Rózsa Dezső.*
1737. **Franklin Benjámín.** A gazdagodás útja. Fordította *Dr. Báró Láng Mihály.*

